

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 112

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 112

ОГРАМОТЯВАНЕ В МУЛТИКУЛТУРНА СРЕДА В ПЪРВИ КЛАС - ПЕДАГОГИЧЕСКИ МОДЕЛ

ДАНИЕЛ ПОЛИХРОНОВ*

Резюме. В студията е предложен педагогически модел на ограмотяване в мултикултурна среда в първи клас, съставен от три педагогически технологии - тренинг за учители и родители за подобряване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина - начално училище; педагогическа технология за стимулиране на четирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане, формирани в процеса на ограмотяване в първи клас и педагогическа технология за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда. Представени са данните от емпиричното верифициране на модела чрез експертна оценка.

Ключови думи: педагогически модел, педагогическа технология, ограмотяване, мултикултурна среда, експертна оценка

LITERACY IN A MULTICULTURAL ENVIRONMENT - PEDAGOGICAL MODEL

Daniel Polihronov

Abstract. The paper proposes a pedagogical model of literacy in a multicultural environment in the first grade. It consists three pedagogical technologies - training for teachers and parents aimed at improving the learning outcomes of Bulgarian language and literature in a multicultural environment in the transition kindergarten - elementary school; pedagogical technology for stimulating the four basic skills - listening, reading, speaking and writing, formed in the process of literacy in the 1st grade and pedagogical technology for stimulating

* Имейл: daniel.polihronoff@abv.bg

Актуалност и значимост на проблема

Демократичното образование е проектирано към ограмотяване на всички ученици без оглед на техните езикови и етнокултурни различия и към създаване на необходимите условия за това. Усвояването на езика е неразделна част от социализацията на детето. В най-голям риск по отношение на ограмотяването са децата от етническите малцинства. При постъпване в първи клас те не владеят добре, а някои и изобщо езика, на който се реализира обучението в образователния процес. Съвременната лингвистика обосновава като фундаментален комуникативноречевия подход в езиковото обучение в условията на билингвизъм.

Комуникативноречевата насоченост на обучението по български език в началните класове извежда на преден план основната функция на езика като средство за общуване, което от своя страна осигурява речевото развитие на учениците (Здравкова, С., Т. Борисова, 1992). Българският език не е само цел, но и средство за обучение. Ако децата не разбират какво им преподават учителите, то, разбира се, не може да се говори за реален учебен процес (Здравкова, С., 2004: 3-4).

Проблемът за функционалната неграмотност сред етническите групи е особено актуален. Решението му трябва да се търси още в началния етап на основната образователна степен и целенасочено да се работи за ограмотяване на учениците. Това е предпоставка не само за овладяването на книжовния български език, но и за успешното социално включване на децата от етническите малцинства.

Факт е, че при постъпването си в училище децата „не владеят достатъчно добре или даже изобщо не владеят български език - езикът, на който се извършва обучението им“ (пак там). Факт е също, че в по-голяма част от случаите на тези ученици се говори изключително на майчиния език и извън училище учениците нямат възможност да упражняват българския език. Кумулативно тези фактори поставят началния учител пред изпитание, а именно - постигането на ефективно ограмотяване на учениците.

Подходът „с всички по един и същи начин“, използван десетилетия наред в образователната ни система, определено е погрешен. Затова е необходимо да се ориентираме към вариантен модел на преподаване (пак там).

В този контекст е предложен конструиран модел за ограмотяване на уче

ници в първи клас в мултикултурна среда. Моделът ще функционира като ино

166

вационна концепция, защитена с конкретно работещи технологии в помощ на учителите за осъществяване на резултатен и ефективен за учениците от етническите малцинства образователен процес, осигуряващ гарантирана педагогическа подкрепа съобразно оптималната подготовка на всяко дете за училище.

Иманентни характеристики на ограмотяването в мултикултурна среда

- Ограмотяването в мултикултурна среда в първи клас от началния етап на основната степен на образование може да бъде определено във фор мален и съдържателен аспект като **процес** за формиране на четирите фундаментални умения по Общата европейска езикова рамка: **четене, писане, слушане и говорене**, ведно с **разбирането**, при **етнически малцинства, бежанци и българи в чужбина**.
- Процесът на ограмотяване се реализира чрез **адекватни методи, пох вати и техники**, съобразени с **психолого-педагогическите особе ности на възрастта**.
- Педагогическото взаимодействие се обуславя от социалните фактори: **училищна, семейна и културно-информационна среда**.
- Постигането на **комуникативноречева компетентност на ученици те е** краен резултат от **сътрудничеството между учители и родители в** процеса на ограмотяване в мултикултурна среда.

Модел на ограмотяване в мултикултурна среда в първи клас

По своята същност моделът има три основни структури: *теоретична* - проблематизиране, основано на постиженията в науката, на идеите, които приема или създава при изграждане на представата за явлението и за тър сенето на решения; *концептуална*, предлагаща механизма на движение, на сработване, на сцепление и свързване на идеите по посока на решението; *емпирико-експериментална*, включваща и метаравнището (сравняване и ана лиз), и практическото равнище - конкретните промени, които предвиждаме в ситуацията или състоянието (по: Рашева-Мерджанова, Я., 2016).

При конструирането на модела на теоретично равнище са анализирани концептуални постановки, включващи проблематика относно: мястото на ограмотяването в обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен; методическите изисквания за ограмотяването в обучението по български език и литература в началния етап на основната степен на образование и спецификата на ограмотяване в мулти

културна среда в първи клас. Очертани са методологическите основания на модела на ограмотяване на деца от първи клас.

167

На емпирично равнище е апробиран конструираният модел на ограмотяване в мултикултурна среда в системата на началния етап на основната образователна степен. Емпирико-теоретичният модел за ограмотяване в мултикултурна среда в първи клас е детерминиран от: методическите аспекти в обучението по БЕЛ в началния етап; възрастовата характеристика и спецификата на развитие на детето от начална училищна възраст и социокултурните характеристики на семейната среда на детето и отражението им върху личността му (фиг. 1).

социокултурните
характеристики на семейната
среда на детето

Фиг. 1. Модел по вертикала, отчитащ
процесуално-съдържателни параметри на ограмотяването

Конструирането и приложението на модел за ограмотяване в мултикултурна среда в първи клас, базиран на специфичните процесуално-съдържателни параметри на ограмотяването на ученици в мултикултурна среда, стимулира по-високо равнище на формиране на езиковите, комуникативнорече

вите, литературните и социокултурните компетентности на децата, съотносими, от една страна, към стандартите на МОН за начално образование, а от друга - към условията на работа в мултикултурна среда. Във връзка с това е конструиран модел по хоризонтала (фиг. 2).

168

Фиг. 2. Модел за ограмотяване в мултикултурна среда (по хоризонтала)

16

9

Проверката на сработването на механизма на движение на компонентите в предложения модел е реализирана чрез експериментално изследване. Разработена и апробирана е система от дейности, които на емпирично равнище съдействат за повишаване на резултатите по БЕЛ в процеса на ограмотяване в мултикултурна среда.

На този етап от структурното моделиране е организиран педагогически експеримент, включващ три етапа:

- *Констативен етап*, по време на който: се установява равнището на формираност на езикови компетентности у учениците в първи клас в мултикултурна среда; проучва се равнището на формираност на комуникативноречевите компетентности в периода на ограмотяване в мултикултурна среда през погледа на учители и родители и се изследва мнението на автори на детска литература за мястото на текстовете в периода на ограмотяване в мултикултурна среда.
- *Преобразуващ (формиращ) етап* - осъществяване на модела за ограмотяване като система от педагогически технологии, включващи целенасочени основни и допълнителни форми на педагогическо взаимодействие, които дават възможност на учениците да осмислят и усвоят знанията, уменията и отношенията от областите на компетентност в съответствие с учебната програма по БЕЛ за началния етап на основната степен; експертна оценка на педагогическите технологии.
- *Етап на оценяване на резултатите от експеримента (заключителен, контролен етап на експеримента)* - анкетиране на учители и родители в мултикултурна среда, сравнителен анализ на резултатите и моделиране на рационален еквивалент на емпиричната верификация.

Изследването на практическо равнище се реализира чрез следните мето

ди: *дидактическо тестиране* - установяване на езиковите компетентности у учениците в първи клас в мултикултурна среда; *анкетиране на учители* - установяване на педагогическите компетентности на учителите относно спецификата на ограмотяване в мултикултурна среда чрез частично стандартизирана анкетна карта с вградени оценъчни (рейтинг) скали; *анкетиране на родители* - установяване на ценностните ориентири (мнение и позиция) на родителите относно необходимостта от ограмотяване на децата чрез частично стандартизирана анкетна карта с вградени оценъчни (рейтинг) скали; *интервю с автори на детска литература* - мястото на текстовете в периода на ограмотяване в мултикултурна среда; *педагогическо моделиране* - конструиране на педагогически модел за стимулиране процеса на ограмотяване в мултикултурна среда; *педагогически експеримент* - апробиране в практиката на образователен модел за ограмотяване като система от педагогически технологии за стимулиране процеса на ограмотяване в първи клас.

170

Предложеният модел ще намери приложение в училища в села, в малки и големи градове, в столицата и в български училища в чужбина през учебната 2019/2020 година. Прилага се в продължителност на една учебна година (30 учебни седмици) в часовете в групите за целодневна организация на учебния ден и за допълнителна подготовка по български език и литература съгласно чл. 13 ал. 13 т. 2 от Наредба 6 от 11.08.2016 за усвояването на българския книжовен език „за ученици, обучаващи се в начален етап на основното образование - до не повече от 90 учебни часа, по 3 часа седмично“ (фиг. 3).

- Наредба 5 от 30.11.2015 за общообразователната подготовка;
- Учебна програма по български език и литература за I клас (общообразователна подготовка)

ДОС за учебното
съдържание по БЕЛ

Допълнителна
подготовка по БЕЛ

Адаптирани теми на урочни, класни неурочни и извънкласни форми на педагогическо взаимодействие
(до 3 часа седмично съгласно чл. 13 ал. 13 т. 2 от Наредба 6 / 2016 за усвояването на българския книжовен език)

Допълнителна
подкрепа в
семейството

Форми на съвместно сътрудничество с родителите за затвърдяване на знанията и уменията на учениците

В логиката на образователния модел М. Мандева включва в понятието „активно учене“: „самостоятелно учене“, „учене в действие“, „учене в и чрез опита“, „учене чрез решаване на проблеми“, „учене чрез взаимодействие и сътрудничество“. Според автора така се създава интерактивна среда, чиято иманентна характеристика акцентира не върху механичното запомняне, а върху възможностите за овладяване на общи способности за умствена дейност и творческа изява. В нея детето е в позиция на активно познавателно действие с разнообразни възможности за социално взаимодействие и работа в сътрудничество със съучениците си и с учителя. Ученето протича в условия на психологически комфорт, на искрен ентузиазъм и творчески импулс, мотивира се същностно, води ученика към чувство за успех и формира у него рефлексни

171

умения. Всичко това кумулативно гарантира функционалност и устойчивост на възприетите понятия (Мандева, М., 2006: 37-38).

Обучението, ориентирано към действие - според И. Мирчева, предоставя възможност на учениците да бъдат активни субекти в учебния процес, като самостоятелно обмислят проблемите, поставени в практическото обучение. Методът има редица предшественици в европейската и американската реформаторска педагогика: „трудовото училище“, Мария Монтесори, Селестен Френе, „метода на проектите“ на Джон Дюи (Мирчева, И., 2006: 202).

Съвременното образование акцентира на технологичното обучение в образователната парадигма (по Василева, Е., 2003). Новост в педагогическото пространство е холистичният подход (OАoC [гр.] - цял, цялостен, пълен, интегрален). Именно той дава възможност да се определят съдържателните и функционалните параметри в обучението на първокласника, който заема нова социална позиция и роля - ученик. Тази нова роля на малкия ученик се обуславя както от интелектуално-познавателния му потенциал, така и от неговия социален и емоционален статус. Малкият ученик трябва да е подготвен за предстоящите предизвикателства в училищната среда.

Според С. Гроздев (2002) въпросът за управлението на стихийно възникващите процеси в обучението може да бъдат преодолен в технологично отношение чрез синергетичния подход. Чрез този подход авторът прогнозира адекватен подход от сетивното към рационалното познание.

Процесът на обучение е отворен към търсене и приложение на алтернативни технологични варианти относно реализирането на учебното съдържание. Имайки предвид спецификата на ограмотяване в мултикултурна среда в

първи клас, адекватно приложим в технологичното обучение на първокласниците е мултисензорният принцип. Чрез него първокласникът по-лесно ще може да преодолее както познавателните, така и практическите трудности в процеса на ограмотяване.

Мултисензорността акцентира върху проблема за развитие на сетивното познание в технологичното обучение. В системата за обучение на М. Монте сори (1932) един от принципите е сензорният, т.е. „от хващане към схващане“, където предметната дейност се прилага като среда и средство за постигане на единство между сетивно и рационално познание. Именно в тази среда се проявяват характеристиките и на мултисензорния принцип, обоснован по-късно в специализираната литература от Я. Рашева-Мерджанова (2005), при който възприемането на учебното съдържание се основава на интегралното единство на всички сетива. Това, от своя страна, обуславя резултатността от процеса на обучение, която е следствие от взаимовръзката между сетивното и рационалното на основата на емоционалното (преживяното).

Разработването и апробирането на вариантни модели в технологичното обучение в процеса на ограмотяване в първи клас в мултикултурна среда е на

172

сочено към ученика и по-конкретно - към стимулиране и развиване на неговите умения за декодиране на познавателната информация. Това са „преносими“ (трансверсални) умения (Рашева-Мерджанова, Я., 2005; Иванов, Г., 2014).

Стимулирането на сензомоторния (практически) интелект у първокласника в процеса на ограмотяване дава възможност да се разшири обхватът на нагледно-образния и словесно-логическия интелект. Следователно приложението на мултисензорния принцип и по-конкретно на дейности на мултисензорна основа води до прехода от конкретно към абстрактно мислене и обуславя резултата от процеса на ограмотяване като краен образователен продукт. В този контекст може да се очаква рефлексивно усвояване на конкретното учебно съдържание чрез формиране на умения и компетентности у учениците. Те стимулират увереността и сигурността на първокласниците при постигане на познавателна цел. Това безспорно рефлектира и върху емоционалната удовлетвореност на децата от участието им в учебния процес (по: Василева, Е., 2003).

Основна цел на модела е да подпомогне учениците, произхождащи от етническите малцинства, да получат равен достъп до училищно образование чрез прилагане на адаптирана методика за работа в мултикултурна среда и осигуряване на допълнителни занимания по български език за компенсиране на пропуските при усвояване на учебния материал.

Както беше отбелязано, моделът за ограмотяване в мултикултурна среда е базиран на: методическите аспекти в обучението по български език и литература

тура в началния етап; възрастовата характеристика и спецификата на развитие на детето от начална училищна възраст и социокултурните характеристики на семейната среда на детето и отражението им върху личността му. Необходимо е мостът от прилагане на иновативни методически решения, отчитащи етнопси холингвистичните особености на учениците, осигурява предпоставки за конструирането на модел, който да е адекватен на социалните и педагогическите изисквания, произтичащи от двуезичната среда на обучение и да допринася за съставянето на методични указания, чрез които да се осигури ресурсно такова обучение. Целта е чрез достъпни и разбираеми практически дейности да се осъществи активно участие на учениците в познавателния процес, разширяване, задълбочаване и доразвиване на техните знания и умения и преодоляване на затрудненията, породени от интерференцията от майчиния език.

Педагогическите технологии, включени в модела, ще улеснят учителите при подбор на задачи за допълнителна работа. Те предлагат варианти за методически решения, за да може учителят да избере най-подходящите, според неговите професионални предпочитания, най-пригодените към съответния клас. По този начин вниманието на учителя ще бъде насочено към възможността за вариантност в методическите решения.

От анализа на проучената научна литература по изследвания проблем и в резултат от проведени изследване с 505 ученици (Полихронов, Д., Н. Ива

173

нова, 2017: 67-76) и анкетни проучвания с 1100 учители в началния етап на основната степен на образование, от които - 10, преподаващи в български училища в чужбина, и 224 родители, от които 31, живеещи в чужбина (Полихронов, Д., 2017: 169-181; Полин гопоу, Б., 2018: 473-482; Полихронов, Д., 2018: 552-559), беше установено, че:

- Учителите, работещи в мултикултурна среда, осъзнават като потребност необходимостта от сътрудничество с родителите от етническите малцинства като предпоставка за повишаване резултатите в образователния процес.
- Във всяко училище има групи от родители, осъзнаващи необходимостта от образование и готови да помогнат на децата си в подготовката им за училище. Неоказването на помощ на децата им се дължи не толкова на нежеланието, колкото на неумението им за подпомагане на познавателното развитие, в т.ч. и на процеса на овладяване на езика.
- В педагогическата практика има необходимост от вариантна технология в помощ на учителите и родителите за стимулиране на резултатен и ефективен за учениците от етническите малцинства образователен процес. По този начин ще се постигне „оптималното осъществяване на

приобщаващото образование“, което „предполага ефективност в двете посоки на взаимодействието - от училището към семейството и от семейството към училището“ (Чавдарова-Костова, С., 2019: 203).

Може да се обобщи, че организирането на средата дава възможност за създаване и приложение на подобна педагогическа технология, включваща разнообразни форми на ефективно взаимодействие между учители, родители и ученици. Следователно може да се очаква повишаване резултатите на учениците в процеса на ограмотяване в обучението по български език и литература в първи клас. В този контекст може да бъде очертана и концептуалната рамка на представения емпиричен модел (фиг. 4).

174

Фиг. 4. Педагогически модел на ограмотяване в мултикултурна среда в първи клас

Моделът се представя чрез три застъпващи се концентрични кръга в ядро, визиращи педагогическото взаимодействие в триадата учител-ученик-родител.

Всеки един от кръговете представя апробираната педагогическа технология в процеса на експерименталното изследване:

- Учител-родител. *Педагогическа технология - тренинг за учители и родители за подобряване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина - начално училище (педагогическа технология 1).* Тук взаимодействието се обуславя от институциите и неправителствените организации.
- Учител-ученик. *Педагогическа технология за стимулиране на четенето*

тирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане, формираните в процеса на ограмотяване в първи клас (педагогическа технология 2).

нология 2). Тук взаимодействието се обуславя от критериалните изисквания на нормативната уредба.

- Родител-ученик. Педагогическа технология за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда (педагогическа технология 3). Това взаимодействие се обуславя и от социалния фактор - културно-информационна среда.

Влиянието между двата социални фактора - педагогическа и семейна среда - е взаимно обусловено и има характеристиките на интерферентно наслагване.

Моделът на ограмотяване на ученици в първи клас в мултикултурна

среда: • предоставя обективна информация на учителите, работещи с такъв контингент ученици, за причините, обуславящи недоброто владеене на българския език и възможности за индивидуална подкрепа за тези ученици;

- е практически приложим за училищното пространство в началния етап на основната образователна степен и може да бъде мултиплициран в българското училище у нас и в чужбина;
- е предпоставка за ограмотяване на учениците от етническите малцинства; овладяване на книжовния български език и успешно социално включване на децата от етническите малцинства.

Педагогическите технологии, които съставят модела, имат за цел да подпомогнат учителите и родителите за осигуряване на гарантирана педагогическа подкрепа на децата в мултикултурна среда съобразно оптималната им подготовка за училище.

Педагогическа технология - тренинг на тема „Сътрудничество между учители и родители за подобряване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина - начално училище“

Анотация¹

Тренингът е насочен към осъществяване на сътрудничество между учители и родители за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда като предпоставка за формиране на езиковите и речевите компетентности на учениците в мултикултурна среда. Предназначен е за учители в детски градини и в началния етап на основната образователна степен, както и за родители

¹ Анотацията е структурен елемент от тренинга, който ориентира участниците в неговото съдържание.

по смисъла на чл. 223 от Закона за предучилищно и училищно образование и чл. 46 от Наредба 12 от 1 септември 2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти.

Приложението на различни форми и методи на социално-педагогическия тренинг осигурява необходимата практическа подготовка на родителите в мултикултурна среда за ефективно взаимодействие с децата, насочено към стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда. Темите са подбрани така, че да съдействат за формиране на положителни нагласи към ученето като ценност, за изграждане на комуникативни умения и ценностни ориентации, които са основа за сътрудничество и за овладяване на разнообразни форми и средства за оценяване постиженията на учениците и резултатите от образователния процес.

Цел и задачи на тренинга

Целта на тренинга е формиране на отношения у учителите и родителите за сътрудничество в различни форми на педагогическо взаимодействие. Под помагането на учителите чрез разширяване на теоретико-практическите им компетенции и насърчаването на родителите ще рефлектира върху резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина - начално училище.

Задачи на тренинга:

1. Запознаване с психофизиологическите особености на децата в периода на прехода детска градина - училище и със специфичните условия за педагогическа подкрепа в съответствие с възрастта и по потребностите на децата.
2. Придобиване на знания и умения за реализиране на обучението по български език и литература в детската градина и в началния етап на основната образователна степен.
3. Придобиване на знания и умения за реализиране на обучението по български език и литература в мултикултурна среда.
4. Осъществяване на сътрудничество между родители и учители за стимулиране процеса на ограмотяване в семейна среда.

ТЕМА ВРЕМЕ

1. Въвеждане в темата 4 часа 2. Психолого-педагогически особености на прехода детска градина -

училище 4 часа 3. Обучението по български език и литература в детската градина и в

началния етап на основната степен на образование 4. Специфика на часа обучението по български език и литература в мулти културна среда 5. часа

Стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда 8 часа

Методи за реализиране на тренинга

- изложение на проблемите в тренинга;
- ролеви игри за опознаване на участниците, за преминаване към екип на работа и за въведение в темата за психолого-педагогическите особености на прехода детска градина - училище;
- анализ на тестове за училищна готовност и разяснение за самостоятелно провеждане с децата от страна на родителите им;
- анализ на нормативни текстове (наредби и учебни програми) за сравняване на очакваните резултати в периода на подготовка за ограмотяване (в детската градина) и в периода на ограмотяване (в първи клас);
- анализ на учебна литература за деца и ученици за извършване на осъзнат избор на комплект познавателни книжки или учебници и учебни помагала, съобразен с индивидуалните потребности на съответната група или клас;
- екипна работа за изготвяне на програма за осъществяване на сътрудничество между учители и родители за повишаване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина - начално училище.

Технически средства за реализиране на тренинга

- ^ мултимедия;
- ^ флипчарт;
- ^ листовки с подкрепяща информация;
- ^ тестове за училищна готовност;
- ^ нормативни текстове;
- ^ познавателни книжки, учебници и учебни помагала на различни издателства и авторски колективи;

Дизайн на тренинга

1. Въвеждане в темата

В търсене на възможности за формиране на езиковите и комуникативните компетентности у учениците от етническите малцинства в предучилищна и начална училищна възраст ще бъде направен анализ на нормативната уредба. Правната рамка в областта на образованието обосновава новата роля на родителя като активен участник в образователния процес.

В този контекст се обосновава необходимостта от сътрудничество между учители и родители за постигане на критериалните изисквания на Държавния образователен стандарт за предучилищно образование и Държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка по български език и литература в началния етап на основната степен на образование.

Приложението на технология за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда е предпоставка за повишаване равнището на владеене на български език от 5-/7-годишните деца в мултикултурна среда. Чрез провеждане на извънучилищни дейности от родителите се осигурява педагогическа подкрепа с оглед на оптималната подготовка на всяко дете за училище. За да се гарантира ефективността в приложението на дейностите, е необходимо родителите да придобият обща представа за спецификата на обучение по български език и литература в детската градина и в началния етап на образование.

Практическа задача:

Работете по двойки.

Нека първо учителите да влязат в ролята на родители, а родителите - в ролята на деца. Нека родителите да се опитат да разкажат как е минал денят им в детската градина /училището през погледа на детето им?

След това разменете ролите си - нека родителите станат учители, а учителите - техните деца. Сега е ред на учителите да разкажат как са минали почивните дни със семейството през погледа на своите ученици.

2. Психолого-педагогически особености на прехода детска градина училище

В съответствие със съвременната образователна парадигма с цел подкрепа на развитието на децата е необходимо актуализиране на партньорските позиции между родителите и учителите с детската градина и училището (Гетова, К., 2013: 87). Съобразяването с възрастовите характеристики и типологичните особености на развитието на детето от предучилищна и начална училищна възраст дават възможност за реализирането на плавен преход за детето при постъпването му в първи клас.

Чрез презентация участниците в тренинга може да бъдат запознати с ха

рактерните за предучилищната и за началната училищна възраст особености във физическото, познавателното, социалното, емоционалното и езиковото раз

179

витие на децата (по-подробно вж.: Люблинска, А., 1984; Жекова, С., Ц. Асенов, П. Николов, 1973; Витанова, Н., 1992; Василева, Е., 2007; Гетова, К., 2013; Стаматов, Р., 2014). В процеса на изложението на участниците може да бъде поръчано да съставят таблица, в която да записват характерните особености и да направят сравнение между предучилищната и началната училищна възраст.

Постъпването в първи клас е преломен момент в развитието на детето (Василева, Е., 2007: 35). То е на прага между предучилищната възраст, в която доминира авторитетът на обгрижващите го възрастни в лицето на родителя и детския педагог, и началната училищна възраст, в която доминира авторитетът на възрастния в лицето на началния педагог (Гетова, К., 2013: 87). Влизайки „в една сложна цялост (б.а. - училището), която по същество не са познавали“, децата „трудно усвояват реда, изискванията и строгостта му, взаимодействията с „истинския“ учител и с децата, които са станали вече съученици.“ (Бояно ва, В., 2001: 119). Водеща дейност вече не е играта, а ученето (Люблинска, А., 1984: 95). Спецификата на възрастта налага извършването на диагностика на готовността на детето за навлизане в новата социална роля - тази на ученик.

Училищната готовност се определя като фиксиран стандарт на физическо, интелектуално, социално и емоционално развитие, който детето трябва да притежава преди постъпване в училище (Бижков, Г., Ф. Стоянова, 2004: 14). Участниците в тренинга се запознават с методики за изследване на детското развитие и готовността за училище (комплексна методика за изследване на училищната зрелост на 6-7-годишни деца (Батоева, Д., 1988); чешка модификация на „Ориентировъчен тест за училищна зрялост“ на А. Керн (Ирасек, Я., 1988); тест за диагностика на децата за обучение в училище (Бижков, Г., Ф. Стоянова, 2004); модифицираният от Р. Захариева „Гьопингенски тест за изследване на психичните функции, необходими за обучение в първи клас“ (Захариева, Р., 2004); диагностична методика за изследване на способностите на детето, необходими за обучение и учене в първи клас“ (Захариева, Р., К. Гетова, 1999); тест за оценка на когнитивните аспекти (Калчев, П., 2005); теста за училищна готовност на Г. Вицлак (Башовски, И., Б. Минчев, И. Банова, Н. Минчева, 1996).

Чрез измерването на степента на училищна готовност се установява до колко може да бъде проведен ефективен образователен процес. „Успешното обучение е зависимо както от характера на интелектуалната, емоционално-волевата, мотивационната, социално-правствена и специалната готовност на децата, така и от възможностите на училището и семейството да проучат и планират система за превантивна и корекционна дейност при ученици в риск от училищен неуспех“ (Кожухарова, П., 2008: 44).

Търси се отговор на въпросите: „Защо е необходимо да се учи?“, „Кои са

причините за успехите и неуспехите на децата и на какво се дължат те?“ и „Как да мотивираме детето да учи?“. Въпросите предразполагат към про веждането на дискусия.

180

Практическа задача:

Разглеждане на тестове за училищна готовност. Запознаване с критерии за диагностициране на детското развитие на децата. Всеки родител следва да проведе теста със своето дете в семейна среда и след това да обсъди постигнатите резултати с учителите.

Използвана и препоръчана литература2:

- Бижков, Г., Ф. Стоянова.** Тест за диагностика на децата за училище. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004.
- Боянова, В.** Родители и деца. София: „Веда Словена - ЖГ“, 2001.
- Василева, Е.** Детето в началното училище. София: „Фараго“, 2007.
- Витанова, Н.** Детска психология. София: „Просвета“, 1992.
- Гетова, К.** Психолого-педагогическо пространство за развитието на детето. София: „Анубис“, 2013.
- Димитров, И.** Етнокултурна среда и психосоциално развитие. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2010.
- Жекова, С., Ц. Асенов, П. Николов.** Детска психология. София: „Народна просвета“, 1973.
- Люблинска, А.** За психологията на ученика от началната училищна възраст. София: „Народна просвета“, 1984.
- Кожухарова, П.** Изоставашите ученици. Причини за затрудненията. Диагностика. Образователни стратегии. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2008.
- Стаматов, Р.** Детска психология. Пловдив: „Хермес“, 2014.

3. Обучението по български език и литература в детската градина и в началния етап на основната степен на образование

Познаването на индивидуалните особености на езиковото развитие, на потребностите, интересите и възможностите на учениците създава предпоставки за реализиране на личностноориентиран образователен процес в езиковото обучение, съобразен с образователните цели, насочени към цялостното развитие на детето в начална училищна възраст (Иванова, Н., 2014: 27).

За осъществяване на приемственост между обучението по български език и литература в детската градина и училище и да подготви децата в предучилищна възраст за ограмотяването им в първи клас, е необходимо запознаване с методиката, по която се води ограмотяването (Даскалова, Ф., 1999: 193). Във връзка с това всички участници в тренинга следва да бъдат

² Предложената литература по всеки от проблемите се разглежда като структурен елемент от тренинга и служи за ориентация на учителите при подготовката им за провеждането на вътрешноинституционалната квалификация.

181

запознати с процесите на подготовка за ограмотяване (в детската градина) и на ограмотяване (в първи клас).

Подготовката за ограмотяване в предучилищна възраст има за цел да подпомогне цялостното обучение по български език и литература в началния етап на основната степен на образование. Тя се изразява в „подготовка за успешно функциониране на психологическите механизми на началното четене и писане“ (Тополска, Е., 2008: 11).

В контекста на Наредба 5 от 03.06.2016 г. за предучилищното образование се представят очакваните резултати за 5- и 6-годишните деца по образователното направление „Български език и литература“, структурирани в шестте образователни ядра: Свързана реч, Речник, Граматически правилна реч, Звукова култура, Възприемане на литературно произведение и Пресъздаване на литературно произведение.

Поставя се акцент върху методите и похватите за: обучение в логически свързана реч; обогатяване на речника; формиране на граматически правилна реч и възпитаване на звукова култура на речта и развитие на фонематичния слух у децата. Учителите се насочват към приложение на вариантност в педагогическите ситуации в зависимост от равнището на психофизиологическото развитие и в частност езиковото развитие на децата.

В обобщение следва да бъде поставен акцент върху разликата между подготовката за ограмотяване и процеса на ограмотяване. *В детската градина се осъществява единствено процес на подготовка за ограмотяване. Не се пристъпва към същинско ограмотяване.*

Ограмотяването има приоритетно значение за началното училище. То се осъществява в първи клас в три етапа: предбуквен; буквен и следбуквен. В периода на начално ограмотяване „детето усвоява кода за преход от графичните знаци към звуковата форма на думата като семантична единица (при четенето) и обратно - от звуковата форма към графичната (при писането), в единство с разбирането на прочетеното и написаното“ (Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова, 2013: 12). Усвояването на четенето и писането се извършва паралелно и напълно синхронно. След запознаване със звука и печатния му белег и овладяване на четенето на срички, думи, изречения и кратък текст в буквара, учениците усвояват и ръкописния белег на звука и писането му в думи и изречения (по Здравкова, С., 1996).

Ограмотяването на учениците се извършва по *звуковия аналитико-син*

тетичен метод, чиито основни характеристики са изведени от С. Здравкова (по-подробно вж.: Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова, 2013: 26-35).

Участниците в тренинга се запознават постепенно с дидактическите технологии за звукова работа и методическите процедури за запознаване с буквите; с дидактическите технологии за формиране механизма на четене и ди

182

дактическите технологии за обучението по начално писане (по-подробно вж.: Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова, 2013; Танкова, Р., 2016). Представят се общите изисквания към уроците по начална грамотност - уроците по начално четене (урок за запознаване с нов звук и буква и упражне ние в четене; урок за затвърдяване и упражнение в четене и урок за обобще ние и упражнение в четене) и уроците по начално писане (урок за запознаване с нова ръкописна буква и упражнение в писане) (по-подробно вж.: Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова, 2013).

Изясняване на спецификата на обучението по български език и литература е необходимо, за да се пристъпи към запознаване със своеобразието на методическия подход в обучението по български език и литература в мултикултурна среда. За да се изясни спецификата на работа с деца билингви, е необходимо да се познават както етнопсихолингвистичните особености на учениците, така и общите методически изисквания за провеждане на обучението по български език и литература. Взаимоотношенията между обучението по български език и литература и обучението по български език и литература в мултикултурна среда са така, както се съотнасят общата към специалната част на определена наука.

Практическа задача:

Сравнете очакваните резултати по български език и литература съобразно Държавния образователен стандарт за предучилищното образование (Наредба 5 от 13.06.2016 г.) и Учебната програма по български език и литература за първи клас в съответствие с Държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка (Наредба 5 от 30.11.2015 г.).

ПРЕДУЧИЛИЩНО ОБРАЗОВАНИЕ I КЛАС

Препоръчителна форма на организация за работа: 1 детски и 1 начален учител, 2/3-ма родители на деца в детската градина и 2/3-ма родители на

Използвана и препоръчана литература:

- Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова.** Обучението по български език и литература в началното училище. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2013.
- Даскалова, Ф.** Методика на обучението по роден език в детската градина. София: „Просвета“, 1991.
- Здравкова, С.** Обучение в начална грамотност: Пловдив: „Макрос 2001“, 1998
- Иванова, Н.** Обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен. София: „Рива“, 2014.
- Иванова, Н.** Формирането на компетентности в обучението по български език и литература в I - IV клас. Педагогически подходи за формиране на езикови, литературни, комуникативноречеви и социолингвистични компетентности у учениците в начален етап на основната степен на образование. София: РААБЕ, 2018.
- Мандева, М.** Методика на обучението по български език и и литература в 1.-4. клас: Начално оgramотяване. Велико Търново: УИ "Св. Св. Кирил и Методий", 2017.
- Мандева, М.** Съвременни проблеми на обучението по български език и литература - 1.-4. клас. Пловдив: Астарта, 2018.
- Петрова, Е., С. Алексиева, Ф. Петрова.** Овладяване на родния език в детската градина. София: „Народна просвета“, 1976.
- Танкова, Р.** Методика на обучението по български език и литература в началното училище. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016.
- Тополска, Е.** Превенция на трудностите в оgramотяването (теоретични и практически аспекти). София: „Амадеус'с Къмпани“, 2008.

4. Специфика на обучението по български език и литература в мултикултурна среда

В условията на всеобща глобализация във всички сфери на живота обучението по втори (чужд) език се откроява като проблем за осъществяване на безпрепятствено пълноценно общуване „без граници“. Практиката налага осъществяване на сътрудничество между психолингвистиката и методиката на езиково обучение. Проявление на това сътрудничество е приложението на принципа за компенсация на условията за овладяване на първия (майчиния) език от малкото дете в условията на естествена среда при осъществяване на обучението по втори (чужд) език. Въпреки естествено различните пътища и

условия на овладяване на двата (родния и чуждия) език, пътят за овладяване то им е един - осъществяването на единен процес на езиково развитие. Този процес се изразява в сложното взаимодействие на трите процеса - развитието на компетентностите за родния език, развитието на компетентностите за чуждия език и развитието на писмената реч (по: Даскалова, Ф. 2003: 260-290).

Въпреки сходството на двата процеса на усвояване на майчиния и на втория език приложението на еднаква за всички деца програма за провеждане на образователния процес по български език и литература в детската градина не

184

поставя децата в равни условия както за усвояване на книжовния език, така и за успешното им социално включване. В този контекст се създават програми за обучение на деца билингви в условията на мултикултурна среда. Такива са:

- *Програма за обучение на деца на български турци на Т. Владимирова и С. Македонска.* В ръководството се предлага модел за усвояване на правилния изговор синхронно с усвояването на структурата на основните типове изречения. След възприемане на думата във фразата, тя се изважда от нея, упражнява се нейният изговор и отново се включва във фразата (Владимирова, Т., С. Македонска, 1977: 6).

- *Програма за възпитателна работа в детската градина с деца от семейства с изостанала култура, които владеят български език (експериментален вариант) на Б. Александров.* Тя включва: усвояване на емпирично равнище на определени синтактични структури (изрази); усвояване на морфологични структури и включване на усвоени на емпирично равнище говорни (граматични) структури в определен вид текст (Александров, Б., 1989).

- *Педагогическа технология за развитие на свързана реч при 5-/6-годишните деца билингви (дефинирането е дадено от автора на програмата - Х. Кючуков, 1992).* Предложен е следният алгоритъм при овладяване на езиковите знания: изречение (синтактична структура); изречение (синтактична структура) - дума; дума - изречение (синтактична структура; изречение - изречение (синтактична структура); изречение (синтактична структура) - текст (Кючуков, Х., 1992).

- *Експериментална програма за емпирично и осъзнато конструиране на български граматически структури от дете, чийто семейен език не е българският на И. Колева.* Операционализирането на етапите на обучението се осъществява на две равнища - емпирично равнище (създаване на актуална установка; конструиране на новата граматическа структура; сравнение на две граматически структури) и рефлексивно равнище (отделяне на морфемата или словоформата при конструиране на новата граматическа структура; обобщаване на целеполагащата роля на морфемата или словоформата при замяна на дадената граматична структура; създаване на фиксирана установка; осъзнаване на децата на основанията и средствата за конструиране на граматиче

ската структура) (Колева, И., 2003: 155-238).

• *Компенсаторен проект за деца билингви на В. Петрова.* Предложена е дидактическа технология за приобщаване на всички деца, независимо от степента на владеење на българския книжовен език, към общуване по интересни и значими теми от прагматична гледна точка. Предложени са методически решения за устно овладяване на български език чрез игри за овладяване на общуването и игри за опознаване частите на речта и елементите на езика (Петрова, В., 2006: 15-248).

185

Предложените педагогически технологии имат за цел да повишат нивото на владеење на книжовния български език от деца, чийто майчин език е различен и да постигнат покриване на критериалните изисквания по образователно направление „Български език и литература“ съобразно Държавния образователен стандарт за предучилищно образование. Те са насочени към даването на равен шанс на децата при постъпването им в училище.

Въпреки въведената задължителна предучилищна възраст при постъпването си в първи клас децата имат големи различия по отношение на фонематичното възприятие, фонемната осъзнатост, готовността за звуков анализ и синтез, възможността за езикови обобщения и други (Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова, 2013: 103). Това обуславя спецификата на провеждане на обучението по български език и литература в мултикултурна среда, включително и в процеса на ограмотяване.

Наред с общите методически изисквания в процеса на ограмотяване, в условията на билингвизъм следва да се отчитат и други, специфични особености, свързани със спецификата на майчиния език и интерференцията при усвояване на българския език от ученици билингви (по-подробно вж.: Танкова, Р., 2014: 74-168). Това налага приложението на по-различен подход, по-разчупена методика и по-нетрадиционни форми на работа в клас, чрез които процесите на четене и писане да се превърнат в интересни занимания за децата билингви (Кючуков, Х., 2004: 94).

В този контекст Н. Иванова систематизира методическите похвати и средства за възприемане и осмисляне на лингвистична и литературна/художествена информация и за формиране на комуникативноречевы компетентности в мултикултурна среда. Своетообразие на методическия подход кореспондира с условията на обучение в мултикултурна среда, което е обусловено както от спецификата на психофизиологическото развитие на учениците, така и от равнището на владеење на съвременния български книжовен език от учениците билингви, от тяхното езиково и литературно развитие. Изборът на конкретни методи, похвати и форми за приложение в процеса на обучението по български език и литература в мултикултурна среда е израз на педагогическото и

методическото творчество на началния учител (Иванова, Н., 2010: 117-217). В това се проявява вариантността в обучението по български език и литература.

Перспективният подход при изграждане на вариентен модел на обучение по четене и писане на деца билингви според С. Здравкова изисква: • изпреварващо усвояване на устния български език до равнище на ус пешно ограмотяване;

- разбиране и отчитане на интерферентните влияния върху ограмотяването в резултат на лингвистичните различия между българския език и майчиния език на детето;

- вариантна система за ограмотяване;

186

- компенсаторна работа по развитие на устната българска реч; •

- използване на вариентен буквар;

- разработване на картинен речник;

- утвърждаване на правото и осигуряване на условия за факултативно обучение по майчин език;

- гарантиране на равни шансове за качествено образование и ценностно формиране в мултикултурна среда (Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова, 2013: 109-110).

В българската образователна практика опит за материализиране на вариентния модел на обучение е направен още през учебната 1994/1995 г., когато е създаден вариентен буквар (Здравкова, С., Е. Манчева, Х. Кючуков, 1997), който функционира с три учебни тетрадки (Здравкова, С., Е. Манчева, 1997; Кючуков, Х., 1997). Системата е одобрена от МОН и е предназначена за използване за деца билингви в първи клас.

Функционалната вариентност на предложения буквар се изразява в: У нагледно-действена технология с повече занимателни и игрови про цедури;

У повишени възможности за операционно ръководство на дейността на първокласниците в процеса на ограмотяването (графичен абак; скрити картини; лигатури);

У технологично конкретизирани методически идеи в системата на усъвършенстване на звуковия аналитико-синтетичен метод чрез разширение на звукова работа, позиционно четене, нова стратегия към сричката, успешно постигане на глобално четене, синхрон на четивната техника с разбиране, развитие на интереса и мотивация за четене (Здравкова, С., 1998: 139-157).

Букварът за ученици билингви е успешна крачка към повишаване на резултатите от обучението на ученици с майчин език, различен от българския. За съжаление неговата употреба не се налага в практиката, а друг подобен буквар, насочен към ученици в мултикултурна среда, не е създаден в България.

В световната практика съществуват различни програми за обучение на

деца билингви. С цел по-добра систематизация Р. Танкова ги обобщава в пет основни модела: „1. Обучение чрез пълно потапяне в официалния език; 2. Обучение с факултативно изучаване на майчиния език; 3. Обучение чрез посредничеството на майчиния език; 4. Двуетиково обучение в смесена среда; 5. Многоезично обучение на деца от езикови малцинства“. По-подробно описание на методите и възможностите за приложението им в българската образователна практика (вж.: Танкова, Р., 2014: 22-56).

Р. Танкова предлага и две авторски дидактически технологии за обучение по български език на билингви с доминиращ майчин турски и ромски език:

187

- дидактическа технология за самостоятелно специализирано обучение по български език на билингви с доминиращ майчин език (вж. по-подробно: пак там: 174-192);

- дидактическа технология за задължително избираема подготовка на ученици, слабо владеещи български език (вж. по-подробно: пак там: 193-209).
Утвърдени в световната практика методи, алтернативни на звуковия аналитико-синтетичен метод, които очертават многообразие от възможности за бързо и лесно ограмотяване, са: „Забавни звукове“ на Сю Лойд, Великобритания (Lloyd, S., 2007); „Планетата на буквите“ на Клод Югенен, Швейцария (Huguenin, C., O. Dubois, 2008); четене чрез писане на Юрген Райхен, Германия, Швейцария (Reichen, J., 2001); кубчетата на Николай Зайцев, Русия (Зайцев, Н. 1988); метод на ограмотяване върху основата на езиковия опит LEA - Language Experience Approach, САЩ (Nessel, D., C. Dixon, 2008); методическа система „Алфа плюс“, Германия (Rüsseler, J., K. Menkhau, A. Aulbert-Siepelmeier, I. Gerth, M. Boltzmann, 2012). Р. Танкова представя методите чрез възможности за приложение в българската образователна система (вж. по-подробно: Танкова, 2012: 98-187).

Представен е и „комбиниран метод“ - дидактическа технология за ограмотяване по балансиран метод, която съчетава добрите практики в България и чужбина (вж. по-подробно: пак там: 188-214).

Следователно може да се обобщи, че спецификата на работа и конкретна та методика зависят в голяма степен от това дали при постъпването си в първи клас децата са билингви, или владеят само майчиния си език. Разработването на варианти образователен модел за обучение в писмена и устна реч при деца билингви, съобразен със спецификата и методиката на ограмотяване, ще рефлектира върху процесите на адаптиране и интегриране. Разгледаните аспекти са само част от проблемите на обучението при деца билингви. Необходимо е началните педагози, работещи с такъв контингент деца, да имат не само теоретични и практически компетентности, но и да познават културата и езика на населението в мултиетническите региони, чиито деца обучават, както

и да привличат семейството. Логично това ще доведе до преодоляване на редица трудности в педагогическата им практика.

Практическа задача:

Разгледайте учебната литература за деца в предучилищна възраст и в първи клас. Изберете подходящ за Вашите деца/ученици комплект от познавателни книжки/учебници и учебни помагала. Обосновете отговора си.

Представената задача е в контекста на задълженията на родителите, избрани да участват в обществените съвети, да съгласуват избора от учителите на учебниците и учебните комплекти, които се предоставят за безвъзмездно ползване на учениците (чл. 16, ал. 1 т. 8 от Правилника за създава

188

нето, устройството и дейността на обществените съвети към детските градини и училищата, обнародван - ДВ, бр. 75 от 27.09.2016 г.).

Използвана и препоръчана литература:

Александров, Б. Програма за възпитателна работа в детската градина с деца от семейства с изостанала култура, които владеят български език (експериментален вариант). София: 1989.

Владимирова, Т., С. Македонска. Обучение на деца на български турци. Програмира по ръководство за V група в детската градина. София: „Народна просвета“, 1977. **Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова.** Обучението по български език и литература в началното училище. С., 102-110. Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2013. **Даскалова, Ф.** Психолингвистика. София: „Даниела Убенова“, 2003. **Здравкова, С.** Обучение в начална грамотност. Методическо ръководство. С. 139-157. Пловдив: „Макрос 2001“, 1998.

Иванова, Н. Обучението по български език и литература в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен. Очаквани резултати от обучението по български език и литература и постижения в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен. София: „Планета 3“, 2010.

Колева, И. Билингвална технология. Рефлексивният подход за обучение на деца от ромски произход. София: „Гея Либрис“, 2003.

Ключуков, Х. Педагогическа технология за развитие на свързана реч при 5-6-годишните деца билингви. София: УНИЦЕФ, 1992.

Ключуков, Х. Методика на обучението по български език и литература в началните класове в условия на билингвизъм. София: „Просвета“, 2004.

Петрова, В. Образователно направление „Български език“. С., 15-248. В: Книга за учителя. Моливко. Дидактична система за подготвителна група в детската градина (6-7 г.) по всички образователни направления. Под ред. Д. Гълъбова. Велико Търново: „Слово“, 2006.

Танкова, Р. Алтернативи по пътя към грамотността. Технологии за обучение по четене

не и писане на деца и неграмотни възрастни. София: „Просвета“, 2012. Танкова, Р. Дидактически технологии за начално овладяване на българския език с доминиращ майчин ромски и турски език. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2014.

5. Стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда

Семейството има решаваща роля и влияние върху развитието на основните човешки характеристики и изграждането на личност. В семейството децата усвояват култура на поведение и култура на общуване. Именно в общуване то се изразява и спецификата на семейството като възпитателен фактор. То е активното взаимодействие между детето и неговото семейство в процеса на комуникация, интеракция и перцепция.

189

Съвременната образователна система акцентира на активно включване на семейството в институционалното пространство. В контекста на приобщаващото училищно образование С. Чавдарова-Костова намира ролята на семейството в „оптималното включване на родителите в различни видове взаимодействия с учители и останалия училищен персонал и активно участие в различни училищни дейности“ (Чавдарова-Костова, С., 2019: 202).

Професионалната компетентност на учителите и педагогическата култура на родителите предполага съчетание от подходи, методи, похвати и средства при отглеждане, възпитаване и обучение на децата. Участието на родителите в съвместни дейности на взаимодействие създават условия за взаимно разбирателство, общи интереси и емоционално отношение. Комуникацията между учители и родители активизира и стимулиране социалното, познавателното и личностно развитие на детето. Екипността във взаимоотношенията между педагогическите специалисти и семейството в процеса на интерактивната комуникация води до изграждане на личностни компетентности, необходими за адекватното участие на родителите в педагогическата дейност. Като поделят отговорностите си и взаимно се доверяват, родителите и учителите осигуряват спокойна обстановка, в която детето расте и се възпитава, надгражда свои знания и умения и взаимодейства със средата.

В този контекст трябва да се отбележи, че отговорност за подготовката на децата за училище и за интелектуалното развитие на децата, имат не само образователните институции, но и родителите. Подкрепата на родителите за стимулиране на познавателното развитие на учениците се изразява чрез: осигуряване на подходяща обстановка за стимулиране на умствената работа; организация на дневния режим; създаване на привички за ред; подбор на книгите, които се предоставят на децата; съвместни четения на по-трудните за тях четива и други. Важно е да се избягват двете крайности от страна на родителите - прекомерна помощ или negliжиране на заниманията на децата (по: Пирвов, Г., 1993).

Въвеждането на детето в условията на заобикалящата го среда и по-конкретно в основните сфери на човешкия живот на основата на индивидуалните потребности става чрез съдействието на родителя. Именно той е негов сътрудник, партньор и защитник (по: Rinaldi, K., 2010). За детето родителят се явява важен източник на знания, умения и отношения към живота; главен помощник в преодоляване на езиковите, говорните и комуникативните затруднения и при опознаване на непосредствената семейна и житейска среда. Родителят е безспорен авторитет, носител на ценностите, които детето усвоява. Така детето не само опознава, но и се адаптира в заобикалящата го действителност.

От съществена значимост е ролята на родителите в обучението и в усвояването на езици от малки деца. Езикът, на който се общува в семейна среда, зависи до голяма степен от родителите и от това какъв език използват във всекидневната си комуникация (Софрониева, Е., 2016: 101). В домашни условия

190

обучаемите общуват основно на своя майчин език, което създава сериозни затруднения на учителя. Ето защо той трябва да се запознае със спецификата на езиковата общност, интерференцията между отделните езици (майчин и книжовен), за да посочва пътя за съпоставка, сравнение и уместна, целесъобразна употреба на книжовния език.

Важно е родителите да осъзнаят колко важно е те да общуват у дома не само на майчиния, но и на български език. Докато някои родители умеят да говорят на два и повече езика, но по различни причини не предават тези знания на децата си, други с много по-малко езикови познания се стремят да го включат в обучението на децата си, така че да бъдат полезни (пак там: 101). В това именно се състои ролята на семейството за осигуряване на стимулираща среда, която задоволява потребностите на децата и учениците от етническите малцинства от речева активност и ги стимулира за изграждане на умения за общуване.

Организирането на подобна среда дава възможност за *повишаване равнището на владение на български език и повишаване резултатите на децата и учениците* чрез разнообразни форми на ефективно взаимодействие между учители, родители и ученици. Именно в този аспект предложената технология дава възможност на родителя да подпомага детето в самостоятелните дейности, а именно: затвърдяване на познавателната информация, подадена от учителя, пренос на знания и приложение в нови познавателни ситуации. Подкрепата на родителя безспорно води до по-лесно усвояване и разбиране на учебното съдържание в извънучилищна среда.

Формите на взаимодействие, провеждани от родителя в условията на семейна среда, може да имат различни прояви: неформално и неформално учене; учене чрез действие; учене чрез преживяване. Те трябва да са съобра

зени както с психофизиологическите особености на децата в тази възраст, така и с желанието за ангажиране на родителската общност в образователния процес. Същевременно в мултикултурна среда често срещана тенденция е децата да изпреварват в развитието си своите родители в интелектуален и социален аспект и да не могат да получават от тях адекватна помощ в подготовката си за училище. Това налага необходимостта учителят да дава знания, да посочва как родителят да установи дали детето разбира това, за което учи и как да го мотивира да приложи наученото.

За провеждане на ефективно обучение, което да стимулира процеса на ограмотяване в семейна среда, е необходима предварителна подготовка от страна на учителя. Тя се изразява в: годишно планиране на форми и дейности за работа с родители (в началото на учебната година); провеждане на тематични индивидуални обучения на родители за реализиране на подпомагащи дейности в процеса на ограмотяване по български език и литература (социално-педагогически тренинги, чрез които родителите да получат необходимите знания, умения и отношения за провеждане на планираните дейности);

191

формулиране на индивидуални, ежеседмични, ежемесечни, тримесечни за дачи за възприемане, разбиране и приложение на разработения в клас учебен материал; формиране на навици за самостоятелна работа; други разработки.

Чрез консултиране, даване на препоръки и указания за извършване на определени дейности и задачи; чрез организиране на работни сесии и семинари за уменията и стратегиите за учене; чрез дискусии и лекции учителите могат да оказват помощ на родителите при приложение на технологията (по Петров, П., М. Атанасова, 2003: 219). Учителят е този, който привлича родителя в различните форми на взаимодействие. Той е в позицията на осъществяващия пряка консултативна дейност с родители - роми по различни въпроси: за майчиния език, общуването учители - родители, затрудненията в общуването и разбирането, отношението на родителите към образованието, отношението на учителите към децата и поведението на децата, възможната помощ, която родителят може да окаже на детето си при подготовката на домашните работи, посещението на родителите на родителски срещи и други (Чавдарова-Костова, С., 2008: 154-159). Именно поради тази причина е необходимо да бъде не само посредник, а съучастник и да съпреживява всичко. Задачите, които се поставят, изискват участие на родителя при изпълнението им, а това, от своя страна води до укрепване на релацията „родител-дете“.

В основната част на тренинга може да бъдат предложени различни дейности за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда (вж. по-подробно: Полихронов, Д., 2018).

В заключение може да се обобщи, че посредством сътрудничеството между

учители и родители може да се постигне повишаване на резултатите от обучението по български език и литература. За целта е необходимо да се работи със сформирани група за подкрепа, която е създадена от родителя с помощта на учителя. Необходимо е във всяко училище да са сформирани по добри „готови“ групи за подкрепа, съставени от 3-4-ма родители, които могат взаимно да си помагат и да пренасят знанията, като постепенно привличат и други родители (по: Захариева, Р., 2010). Разбира се, не можем да задължим родителите, но трябва да ги убедим, че оказването на помощ на децата им подкрепя формите на взаимодействие в триадата учител-дете-родител.

Препоръка: Добре би било да се създаде страница или затворена група, в която всички вие да споделяте мнения и да си помагате в решаването на проблеми и задачи. По този начин обсъждането на идеи може да продължи и след приключване на тренинга.

Практическа задача:

Изготвяне на съвместна програма за осъществяване на сътрудничество между учители и родители за повишаване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина-начално училище.

192

Използвана и препоръчана литература:

- Боброва, Н.** Монтесори възраст. Развитие на речта. Велико Търново: „Асеновци“, 2016.
- Гюров, Д., В. Гюрова, И. Колева, Р. Пенев.** Модели на педагогическо взаимодействие семейство - детска градина. София: „Просвета“, 2008.
- Захариева, Р.** Сътрудничеството между семейството и детската градина/училището за развитие на родителски умения. София: „Изкуства“, 2010.
- Захариева, Р.** Пътешествие в родителството. Тетрадка за развиване на родителски умения. София: „Изкуства“, 2017.
- Колева, И., Л. Попова.** Родителите и образованието в междуетническа среда. София: „Образование“, 2003.
- Панайотова, Ц.** Модел за креативно развитие на 2-10-годишни деца. София: „Дани ела Убенова“, 2012.
- Пиръв, Г.** Децата и семейството. Психолого-педагогическо проблеми на семейството. София: СУ „Св. Кл. Охридски“ - ЦИУУ, 1993.
- Пенев, Р.** Систематика и типология на семейното възпитание в детството. София: „Веда Словена - ЖГ“, 2006.
- Петров, П., М. Атанасова.** Образованието и обучението на възрастните: Актуални проблеми. София: „Веда Словена - ЖГ“, 1999.
- Полихронов, Д.** Формиране на езиковите и речевите компетентности на учениците от етническите малцинства чрез технология за стимулиране процеса на огромяване в условията на семейна среда. - *Педагогика*, 5, 2018.
- Софрониева, Е.** Ранно езиково обучение: модели у дома и в клас. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2016.

- Тоцева, Я. Проблеми на образованието на възрастните. София: „Даниела Убенова“, 2001.
- Чавдарова-Костова, С. Възпитанието в структурата на семейните отношения. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2017.
- Чавдарова-Костова, С. Примерен модел на семинарно занятие на тема „Възможности за взаимодействие с родители - роми по проблеми на образованието и възпитанието на децата“. В: Българската педагогическа практика пред предизвикателствата на увеличаващия се брой деца от етнически малцинства в училищата. София: Образование, 2008.
- Rinaldi, K. In Dialogue with Reggio Emilia: Listening, Researching and Learning (Contesting Early Childhood). London, United Kingdom: Taylor & Francis Ltd, 2010.

193

Обратна връзка с участниците - рефлексия³ (по: Захариева, Р., 2017)

Индивидуално упражнение:

На този етап всеки участник прави индивидуална рефлексия върху преживяното от него по време на тренинга. Участниците се насочват към писмени отговори на следните въпроси:

- 1. Кои са трите неща, които научих?*
- 2. Кои са трите неща, които научих за себе си?*
- 3. Кои са трите неща, които ще приложя на практика?*

След приключване на индивидуалната рефлексия се дава възможност на всички участници да споделят своите чувства, преживян опит във връзка с поставените въпроси.

Не се допуска даване на оценки и препоръки.

Педагогическа технология за стимулиране на четирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане, формирани в процеса на ограмотяване в първи клас

Фундаменталната педагогическа технология за ограмотяване в образователна среда следва критериалните изисквания на Общата европейска езикова

рамка - стандарт, който описва диференцирано компетенциите при изучаване на език на основата на четири основни умения: слушане, четене, говорене и писане. На тази основа се очертава и структурата на технологията, а именно: • първа субтехнология - на етап слушане;

- втора субтехнология - на етап четене;
- трета субтехнология - на етап говорене;
- четвърта субтехнология - на етап писане.

Педагогическите техники и похвати на равнището на четирите субтехнологии се базират на Държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка по български език и литература в началния етап на основната образователна степен. За постигане на комуникативноречевата компетентност в обучението по български език и литература, в това число и в процеса на ограмотяване в първи клас, е необходимо паралелно и синхронно овладяване на четирите езикови умения - слушане, четене, говорене и писане. Очакваните резултати като краен образователен продукт след апробирането на педагогическата технология би трябвало да са практическо изражение и приложение на критериалните изисквания на Учебната програма по български език и литература за първи клас (общообразователна подготовка).

« Индивидуалното упражнение за обратна връзка е структурен елемент от тренинга, чиято цел е насочена към саморефлексия на участниците в тренинга и към ориентация на водещия.

194

Педагогическата технология е съставена от различни активности за мултисензорно учене, стимулиращо процеса на ограмотяване. Предложените дейности съдействат за развиване на фонематичния слух, за преодоляване на интерференцията от майчиния език и за обогатяване на лексикалния запас на учениците. От тях една е авторска, 5 са адаптирани и 2 са модифицирани. Авторска е и идеята за тяхното извличане и комбиниране от цялото разнообразно наше и чуждо дидактическо наследство съобразно спецификата на процеса на ограмотяване в мултикултурна среда.

Първа субтехнология - на равнище слушане

^ *Слушане на музикални произведения* - въпроси и отговори, разказ, израз на оценка. Пуска се музикално произведение или приказка. След това се задават въпроси, свързани с чуто произведение, на които децата следва да отговорят. Дейността спомага за формиране на умения за слушане с разбиране.

^ *Музикални паузи*. Децата застават с разстояние помежду си и се пуска музика. Върху цветни форми, разположени на земята, се поставя картинка, буква или дума. Когато музиката спре, се посочва картинка, буква, цифра или дума, върху изображението на която децата трябва да стъпят⁴. Чрез играта се

развива умение за слушане и се обогатява лексикалният запас на децата.

^ След произнасяне на звук детето изтичва до съответната буква, изписана върху *стъпки от картон*⁵. По този начин учениците на практическа основа, чрез съчетаване с физически дейности, се научават да разграничават звуковете и да ги свързват с техните печатни белези.

^ Чрез *пляскане в ритъма на рими и удряне на барабанче при произнасяне на дума на срички* учениците на емпирично равнище се научават да разграничават сричките в думата.

^ Игри на думи, съчетани с *физически дейности*. При подаване на топка, изкачване на стълби, подскоци и други физически активности на детето се задават въпроси, на които да отговори, да довърши изречение или съчетание от думи. Пример: *Игра с топка. На детето се подава топка и се задава прилагателното име „красива“. От детето се очаква да хване топката и да я върне, произнасяйки подходяща дума, която се съгласува по род и число със зададената дума - „природа“, „птица“ и т.н.*

^ *Ежедневни дейности, съчетани с разказ за извършваната дейност, въпроси и отговори.* „Един добър начин да научим децата на разни думи е да говорим за всичко, което правим заедно с тях“ (Холт, Д., 2010: 102).

⁴ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г. ⁵ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г.

195

У „*Слушай и рисувай*“. След прочит на кратка история детето рисува картина върху чутия прочит. Чрез дейността детето развива уменията си за разбиране чрез слушане, визуализация и рисуване⁶.

У Подчертаване, маркиране, ограждане на букви, думи във *вестници, списания и рекламни листовки от магазини*. Във вестник, списание, книжка, рекламна листовка или брошура детето трябва да открие и подчертае или огради буква, чийто звук е произнесен. Задачата може да изисква от детето да посочи или огради дума от текста или картина, изобразяваща дума, която сте произнесли. Дейността спомага за изграждане на умения у учениците за звуков анализ, за развитие на фонематичния слух и едновременно с това за разпознаване на печатния белег на звука. По този начин се автоматизира рефлексията на слухово-зрителния процес на разпознаване на произнесените звук. Изграждането на асоциативно мислене по отношение на връзката между звука и съответстващата му буква е предпоставка за формиране на умения за правилно писане.

У „*Звуково бинго*“. Играта е групов и има състезателен характер. Всеки участник разполага с по един предмета, които поставя върху своя лист - по един във всяка кутийка. На разбъркани и обърнати листи има написани букви. Всеки

участник тегли лист и назовава звука на съответната буква. Този, който има пред себе си предмет, започващ с този звук, го премахва от своя лист. Участникът, който пръв премахне всички предмети от своя лист, печели играта. Трябва да се подберат предмети, започващи както с еднакви звукове, така и с различни, така че да има победител в играта. Важно е детето/децата да гледат възрастния, докато произнася различните думи и да следят движението на устните му. Добре е те да повтарят сами началните звукове, след като ги чуят⁷. Чрез играта се разчита на мултисензорното учене за развитие на фонематичния слух. Деца та автоматизират буквите и техните звукове и умеят да ги диференцират. У *Срещи със съвременни автори на детска литература*. Организиране на срещи с детски писатели; четения и драматизации на техни произведения. Съвременните автори на детска литература все по-често участват в подобни срещи. Те използват различни дейности за съпреживяване на литературните произведения от децата. Чрез тях се ангажират и различни сетива за възприемане и осмисляне на художествените текстове от децата.

Втора субтехнология - на етап четене

У *Дирижирано четене по метода Сфумато* (адаптиран вариант по КаугаШоуа, М., 2007). Учителят поема ролята на диригент. Важни са и жестове на учителя за поддържане на мотивацията и волевата сфера на учениците.

⁶ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г. ⁷ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г.

196

Той посочва буквите и учениците задържат произношението върху тях, докато не посочи следващата буква. Учителят може да „играе“ с дължината на произношението на думите - да удължава някои срички и да съкращава други. По този начин се пренасочват мотивационните и волевите процеси на учениците. У *Игра за памет „Азбука“* (адаптиран вариант по: Navratilova, М., 2013, 84-86). Интерактивна игра за запаметяване на изучените печатни букви. Може да се играе от две или повече деца. Всяко дете обръща две карти, назовава изобразението на картинката и прочита написаната до него дума. У *Малки дъски за букви* (адаптиран вариант по: Нугайа, М., 2013, 84-86). Използва се чувството на допир, докато децата се учат да четат. Развива се фината моторика. Буквите се подреждат върху малка дъска отляво - надясно, което позволява да се осъществи подготовка за писане, спазване на редовете и оставяне на пространство между думите. Работата с пластмасови табла на учениците дава възможност чрез докосването като сетивно познание за по-ефективното усвояване на звуковата форма на думите. Перцептивните процеси оптимално съдействат за възприемането на звука като фонетична единица. Учителят може да направи диктовка на думи. Работата на децата може да бъде проверена

гъвкаво и бързо. Може да бъде въведен и състезателен елемент на работа. Децата непрекъснато трябва да бъдат питани за това дали дадена дума означава нещо. По този начин се стимулира процесът на разбиране. Те могат сами да съставят думи, чрез което се разширява техният речников запас.

^ *Уча се да чета* (адаптиран вариант по Коняхина, Н.8). Изрязват се картонки, които изобразяват думи. Във варианта на Наталия Коняхина се подбират трисрични (СГ) думи на руски език, но може да се използват и двусрични или други трисрични (ГС, ССГ) думи. С помощта на спирала те се подвързват и децата следва да подредят правилно сричките, за да образуват думата, която изобразява картината. Изработеното дидактическо средство наподобява добре познатите книжки от картон, страниците на които също са подвързани със спирала. При тях децата трябва да открият първата буква на думата, която изобразява картинката вляво. След това прочитат думата на срички.

В България са познати и други варианти. В книгата на Георги Цонев - „Гатанки на срички за мечки и пчелички“ (Цонев, Г., 2014), са предложени дванадесет гатанки за животни, чиито отговори са написани на срички в разбъркан ред. След като учениците отгатнат гатанката, те трябва да подредят сричките, така че да получат верния отговор, а след това и да го отговорят.

⁸ Използван интернет източник: https://www.facebook.com/media/set/?set=ms.c.eJw9zMENADEIA8GOTkCMDf03dhIR~_Y7WdiUjEK0KSv75hWygD6wWyAuvULnTLlQmA9~%3B0GcK7CRNA6EfkWIX2w-----^1756224244493443.1073742149.100003176546570&type=1, посетен на 26.07.2018 г.

197

Чрез задачата у учениците се формира умение да четат срички и да ги сливат в думи. Може да бъде поставена и задача да изпишат думата в тетрадките си. Учениците четат с предмети от класната стая:

- Четене на съществителни имена. В дървена кутия са поставени картончета с предмети от класната стая. Децата теглят произволно картонче, прочитат наименованието на съответния предмет и го поставят до съответния обект, който назовава то.

- Съотнасяне на прилагателни към съществителни имена.
- Съотнасяне на съществителни имена към глагол с цел образуване на прости изречения).

Учениците четат с предмети от игрово-познавателна основа (модифициран вариант по: Монтесори, М.):

- Кутия със съществителни имена. На детето се дава кутия, в която има 12 картончета, на които са написани следните думи: чиния, стол, маса, чаша, вилица, молив, лъжица, гума, раница, линия, чин, дъска. За изписаните съществителни имена на картоните има налични изображения. Детето изважда от кутията картон на лотариен принцип, прочита го, след което търси неговото изображение.

• Кутия с прилагателни имена. Вторият етап е игрово-познавателното взаимодействие с кутия с прилагателни имена. Аналогично на предходната игра съществителните имена се заменят с прилагателни имена: малък, малка, голям, голяма, тесен, тясна, широк, широка, висок, висока, нисък, ниска. Де тето тегли картон от кутията, прочита го и го съотнася към изображенията на предметите от кутията със съществителните имена. По този начин се формират умения за съгласуване на съществителни и прилагателни имена по род.

Трета субтехнология - на етап говорене

У Артикулационни и дихателни упражнения - упражнения за дишане (вдишване и издишване през носа и/или устата; дишане през гърдите или от корема; свирене на духови музикални инструменти (хармоники, свирки, дет ски флейти и хармоники и други); упражнения за езика (изплъзване на езика в четирите посоки; облизване с върха на езика на горната и долната устна после дователно и кръгообразно облизване на двете устни; масаж на бузите с език от вътрешната страна на устата; последователно докосване на ъгълчетата на устата с език - „конче“, „бонбонче“, „облизване на зъбите“, „лопатка“ (изваж даме широк език), „шило“ (изваждаме тесен език с отворени уста); „фунийка“ (широк език и след това сгъване на страничните му краища до образуване на улей); „Приказка за веселото езиче“ (Пелова, Е., К. Семизорова, 2016); „Раз ходка с автобуса“⁹; упражнения за устните („усмивка - хоботче - муцунка“, „целувка“, движения на устните като „риба на сухо“, „духане на свещ“, широко

⁹ Използван интернет източник: https://sovichka.eu/logoritmika/artikulatsionna-gimnastika-v-rimi_1081, посетен на 26.07.2018 г.

198

ка усмивка; широко отворени уста - като при зъболекар; „балони“; редуване на „усмивка“ и „фунийка“; придържане на молив с устни; вибриране, бръм чене с устни; свирене с уста); упражнения за атака на звука (преминаване от дишане към звукопроизвеждане). Артикулационната гимнастика е условие за успешното формиране на правилното звукопроизношение, а чрез контролираното дишане се постига правилно вокализиране и артикулиране на звуковете. Това е предпоставка за стимулиране на психомоторното развитие на детето, правилното звукоизвличане и преодоляването на интерференцията от майчиния език на фонетично и фонологично ниво.

В този контекст подходящи дейности са звукоподражателните игри и бродилките и скороговорките, чрез които се съдейства за правилното интониране на звуковете в потока на речта на детето.

[^] Имитационни (звукоподражателни) игри. Имитиране (звукоподражание) на звуци от животни - „Как лае кучето?“, „Как кукурига петелът?“, „Как прави кончето?“ и т.н.

^ *Броилки и скороговорки.* Чрез тях също се развиват езиковите способности на децата. *Броилки:* „Ала-бала ница, турска паница“; „Ала-бала портокала“; „Гръм падна от небето“; „Две петлета се скарали“; „Ема-ема еса са“; „Китка, китка, магданоз“; „Онче-бонче счупено пиронче“; „О-о-о, земно то кълбо“; „Самолет номер пет“ и други. *Скороговорки:* „Здравко здравец бере. Бери Здравко здравец!“; „Кралица Клара и крал Карл крали кларинети.“; „Петър плет плете, през три пръта преплита. Плети Петре плета, през три пръта преплитай.“; „Рачо реже риба.“; „Тумба-лумба шикалка, няма сватба никаква.“; „Чичковите червенотиквеничковчета.“; „Шише с уши на шосе се суши.“ и други. *Залъгалките, гатанките, песните, стихотворенията и приказките* развиват езиковите умения на учениците.

^ *Игри на думи, съчетани с физически дейности* (подаване на топка, изкачване на стълби, подскоци и др.).

^ *Театрализираны игри.* В тези игри детето възстановява в съзнанието си целия сюжетен скелет, облича в реч възприетото по зрителен път и достро ява случката, опирайки се на логиката на сюжетното развитие. Движението и мимиката улесняват и същевременно обогатяват изграденото само по речев път, дават простор на детската инициатива (Иванова, Г., 2004: 192-198). По този начин театрализираните игри се превръщат в емоционален стимул за продуциране на реч.

На много деца им е по-лесно да разговарят от името на героя, чиято роля изпълняват. Това провокира у тях по-голяма емоционална изразителност, вживяване в ролята и импровизации. Това способства за изграждане на по-уверена и по-свободна емоционална реч в реалния живот (Боброва, Н., 2016: 6).

^ *Моделът „Приказка-игра“.* Моделът, конструиран от Цветелина Панайотова, е насочен към 2-10-годишни деца. Той има за цел развитие на

езиковата култура и креативността на децата, ведно с двигателната активност. включва комбинация от музика, художествено слово, игри, театър, песни, танци, изобразителни, приложни и конструктивно-технически дейности (Панайотова, Ц., 2012).

У *Ежедневни и конструктивни дейности*, съчетани с разказ на учителя и учениците за извършваните дейности. Използват се методите: наблюдение, демонстрация, разказ, обяснения и беседа. Чрез тях се стимулира формирането на уменията за водене на монологична реч и за участие в диалогична реч.

У *Рисуване с букви.* Създаване на различни рисунки на основата на азбучните символи (букви със завъртукли¹⁰, превръщане на буквите в животни¹¹ и др.). У децата се изгражда умение за пространствено мислене и се развиват техните креативни способности.

У *Сюжетно-ролеви игри.* За да се предотврати стихийното развитие на играта и за да може тя да се развие в целия си обем и да постигне резултатите

си, е необходимо обособяването и разгръщането и в няколко насоки: първата проследява изменението на заместването като основен механизъм за преобразуване на реалното действие в игрово; втората може да се проследи във връзка с изменението на тематиката и съдържанието и, което е обусловено от усъвършенстването на използваните в играта моделиращи средства; третата се свързва с пресъздаването на съвместната дейност и отношенията между възрастните и нейното обществено-функционално разделение, което довежда до необходимостта действията и взаимодействията между партньорите и играта да се съгласуват (Иванова, Г., 2004: 187-192).

У *Настолни игри* („Не се сърди човече“, „Опознай България“, „Пантомима“, „Монополи“, флаш карти и други). Изпълнение на игрите според указанията. По време на игрите учителите обясняват правилата на игрите и провокират децата да разказват за действията, които извършват или които биха или не биха извършили, както и да описват различните фигури и елементи на играта.

Четвърта субтехнология - на етап писане

У *Откриване на пластмасови букви в торбичка*, без детето да гледа, след като чуе звука им. Развиват се умения за графична представа и памет за формата на буквите. Дейността е подходяща както за проверка на фонематичния слух у учениците, така и за подготовка за четене и писане чрез автоматизиране на изучените графични белези на звуковете.

¹⁰ Пример - интернет източник: <https://www.youtube.com/watch?v=2fqLJx9L0Gs>, посетен на 28.07.2018 г.

¹¹ Пример - интернет източник: <https://www.youtube.com/watch?v=iKSfXBDriQU>, посетен на 28.07.2018 г.

200

^ *Писане с помощта на различни природни материали - писане в пясък на кутия; писане с камъчета, жълъди или миди.*

^ *Писане с човешки тела.* Децата изписват в пространството букви и думи с телата си. Подходяща за изпълнение е и азбучният танц (адаптиран вариант по: Буянов, Б., 2006), при който учителят извиква или показва буква, която децата „изиграват“ под аранжирания на подходящи български музикални произведения.

По този начин се предлагат различни форми на възприятие на печатните белези на звуковете. Това спомага за формиране на „мускулно-осезателните възприятия“ (Монтесори, М., 1932: 193) в процеса на писане. Според Монтесори децата, които са се научили „да пипат буквите“, започват „да ги чувстват“. Когато те не ги виждат, движенията на ръката им се ръководи от осезателното чувство в „движенията на мускулната памет“, а не от техния

зрителен образ.

^ *Кутия с изображения на познати обекти от околната среда* (модифициран вариант по: Монтесори, М.). Върху чина на всяко дете има разпръснати букви с различни цветове: гласните - с червен цвят, и съгласните - със син цвят. В кутия са поставени картони с графични изображения на къща, риба, слон, стол, чаша, раница, вилица, маса, лъжица. След като изтегли картон на лотариев принцип от кутията, детето изписва с букви названието на предмета, който е изобразен на картоната. След като изпишат наименованието на обекта, децата изписват ръкописно думата в тетрадките си.

^ *Писане с капачки* (дейност по авторска идея). Ползва се кутията с изображения от предходната дейност. Пред детето са разположени капачки от пластмасови бутилки, на които са изписани букви. На детето се предоставя дъска, на която са залепени изрязани отвори букви и я изписва на дъската като завива капачката с буквата на съответния отвор. По този начин се подпомага зрително-моторната координация око-ръка, която е в основата на стимулира не на фината моторика за писане.

^ *Гривна от мъниста*. Подкреждане на сини и червени мъниста с различни размери на връв за съставяне на звуков модел на думата; подкреждане на високи, големи и малки мъниста и „джапанки“ за моделиране на изречение¹². Чрез играта учениците се научават да моделират думи и изречения и същевременно се подобрява фината им моторика.

^ *Игра с чашки за съставяне на изречения*. Децата подкрепят чашки, за да съставят изречения. Върху всяка чашка има изписани по четири думи, които детето прочита и използва, завъртайки чашката. След като съставят съобщително изречение, те могат да го преобразуват във въпросително или подбудително или да го разширят, включвайки чашка, върху която има изписани прилагателни имена. Децата трябва да разполагат и с чашка, върху която има

¹² Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/ot-roditeli/napravi-si-sam-grivnichki-ot-munista-za-po-lesno-i-zabavno-uchene>, посетен на 06.11.2017 г.

201

поставени и препинателни знаци, за да сложат край на изречението. Ученикът трябва да бъде провокиран да търси варианти за преобразуване на изреченията. Чрез играта децата четат думи и ги подкрепят, като по този начин съставят изречения¹³. Упражнява се както четенето на думи, така и съставянето на изречения. Обогаत्या се техният лексикален запас, подобрява се умението им за свързана реч, както и фината им моторика.

Предложените дейности нямат претенция за изчерпателност. Тяхната цел е да се дадат насоки и да провокират генерирането на нови идеи от учителите. Чрез тях се ангажират всички сетива на децата. По този начин се реализира мултисензорното обучение, което според Я. Рашева-Мерджанова е „*обучение, насочено към формиране и активизиране на способностите на учениците* ед

новременно да обработват, преобразуват и да използват информация от раз личните си сензорни системи в процеса на познание и на решаване на проблеми; *чрез* организиране на учебното съдържание и дидактическата среда на мултисензорен принцип; *с резултат* формиране на мултисензорна компетентност и развитие на мета-мисловни (когнитивно-афектни) и поведенчески стратегии“ (Рашева-Мерджанова, Я., 2005: 16—17).

Представената технология е подходяща за приложение в учебна среда. Тя е носител на иновативни аспекти, пречупени през призмата на съвременното педагогическо пространство и е насочена към стимулиране на паралелното и синхронно овладяване на четирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане. Съобразена е със спецификата на формиране на комплексна комуникативноречева компетентност в процеса на ограмотяване на мултикултурна среда в първи клас.

За осигуряване на гарантирана педагогическа подкрепа съобразно опитите на малната подготовка на всяко дете за училище е необходимо организирането на среда за създаване и приложение на подобна педагогическа технология, включваща разнообразни форми на ефективно взаимодействие между учители, родители и ученици. В този контекст е необходимо паралелно провеждане на система от дейности - корелативно свързани със залегналите в представената технология, които да стимулират процеса на ограмотяване в условията на семейна среда.

13 Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/ot-uchiteli/napravi-si-sam-igra-s-chashki-za-sustavyane-na-izrecheniya>, посетен на 06.11.2017 г.

202

Педагогическа технология за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда

Конструирането и приложението на технология за стимулиране на процеса на ограмотяване в условията на семейна среда е предпоставка за повишаване равнището на владение на български език и повишаване резултатите на учениците, обучавани в мултикултурна среда в съответствие с Държавния образователен стандарт за общообразователната подготовка.

Семейната среда има формиращата роля за съзряването, откриването и опознаването на социалния живот от детето (Василева, Е., 2007), а „чрез партньорския модел на взаимодействие с родителите се постига най-висока степен

на резултатност по посока подкрепя на личностното развитие на учениците и реализиране на целите на обучението и възпитанието в училище“ (Цветанска, С., Б. Мизова, 2015: 223). В тази връзка Р. Пенев посочва, че „семейството може да повлияе най-успешно в този процес чрез създаване на богата сти мулираща среда, подпомагаща детето в усвояването на грамотността. Емоционално-личностният характер на семейната среда, семейните интеракции и интензивната речева дейност в общуването образуват значително по-важ на основа за усвояване на грамотността, отколкото конкретните занимания с детето по четене и писане“ (Пенев, Р., 2017: 19). Според автора „адаптация та на детето към живота в училище и ефективното ограмотяване корелират със стремежа на родителите към уеднаквяване на изискванията и очакванията на училището и семейството, както в план на ценността на образованието и спецификата на учебната дейност, така и по отношение на училищната дисциплина, взаимоотношенията с учителите и съучениците, социалните норми и тяхната интернализация“ (пак там: 19).

В този аспект предложената технология за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда дава възможност на родителя да подпомага детето в самостоятелните дейности, а именно: затвърдяване на познателната информация, подадена от учителя, пренос на знания и приложение в нови познавателни ситуации. Подкрепата на родителя безспорно води до по-лесно усвояване и разбиране на учебното съдържание в извънучилищна среда. Формите на взаимодействие, провеждани от родителя в условията на семейна среда, може да имат различни прояви: неформално и неформално учене; учене чрез действие; учене чрез преживяване. Те трябва да са съобразени както с психофизиологическите особености на децата в тази възраст, така и с желанието за ангажиране на родителската общност в образователния процес.

Провеждането на предложените извънучилищни дейности на слухово-аналитично, на зрително и на кинестетично равнище от родителите осигурява гарантирана педагогическа подкрепа съобразно оптималната подготовка на всяко дете за училище. Представената педагогическа технология предлага

различни активности за мултисензорно учене, стимулиращо процеса на ограмотяване в условията на семейна среда. Те провокират децата към себеизразяване. Чрез тях те се чувстват по-освободени и щастливи (по: Колева, И., 2003: 62). Стремят се да се изразят, което ги стимулира да продуцират реч и да бъдат разбрани. Чрез невербални игри (за овладяване на структурните характеристики на езика); опростяване на речта (за сегментиране на речевия поток, за разграничаване на думи и фрази и за откриване на връзката между думата и обекта, който тя обозначава) и поправяне (за усъвършенстване на речта) възрастните активно подпомагат това развитие (по: Стаматов, Р., 2014: 190-191). В

контекста на задачите и произтичащите от тях дейности и упражнения, кои то се изпълняват, децата билингви възприемат и осмислят езиковите знания в практически план, на емпирично равнище (Иванова, Н., 2010: 160).

Предложената педагогическа технология е съставена от различни активности за мултисензорно учене, стимулиращо процеса на ограмотяване. Предложените дейности съдействат за развиване на фонематичния слух, за преодоляване на интерференцията от майчиния език и за обогатяване на лексикалния запас на учениците. От тях една е авторска, 4 са адаптирани и 2 са модифицирани. Авторска е и идеята за тяхното извличане и комбиниране от цялото разнообразно наше и чуждо дидактическо наследство съобразно спецификата на процеса на ограмотяване в мултикултурна среда.

На слухово-аналитично равнище:

У Слушане на музикални произведения - въпроси и отговори, разказ, израз на оценка. Пуска се музикално произведение или приказка. След това се задават въпроси, свързани с чуто произведение, на които децата следва да отговорят. Дейността спомага за формиране на умения за слушане с разбиране.

У Артикулационни и дихателни упражнения за правилно звукопроизношение и преодоляване на интерференцията от майчиния език на фонетично и фонологично ниво (вж. по-подробно в педагогическа технология за стимулиране на четирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане, формирани в процеса на ограмотяване в първи клас).

У Имитационни (звукоподражателни) игри - „Как лае кучето?“, „Как кукурига петелът?“, „Как прави кончето?“ и т.н.

У Музикални паузи. Децата застават с разстояние помежду си и се пуска музика. Върху цветни форми, разположени на земята, се поставя картинка, буква или дума. Когато музиката спре, се посочва картинка, буква, цифра или дума, върху изображението на която децата трябва да стъпят¹⁴. Чрез играта се развива умение за слушане и се обогатява лексикалният запас на децата.

¹⁴ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г.

На зрително равнище:

§ Използване на филми, видеоклипове, мултимедия.

• *§ Подчертаване, маркиране, ограждане на букви, думи във вестници, списания и рекламни листовки от магазини.* Във вестник, списание, книжка, рекламна листовка или брошура детето трябва да открие и подчертае или огради буква, чийто звук е произнесен. Задачата може да изисква от детето да посочи или огради дума от текста или картина, изобразяваща дума, която сте произнесли. Дейността спомага за изграждане на умения у децата за звуков анализ,

за развитие на фонематичния слух и едновременно с това за разпознаване на печатния белег на звука. По този начин се автоматизира рефлексията на слухово-зрителния процес на разпознаване на произнесените звук. Изграждането на асоциативно мислене по отношение на връзката между звука и съответстващата му буква е предпоставка за формиране на умения за правилно писане.

С Рисуване - въпроси и отговори, разказ, израз на оценка.

С „ Слушай и рисувай “. След прочит на кратка история детето рисува картина върху чутия прочит. Чрез дейността детето развива уменията си за разбиране чрез слушане, визуализация и рисуване¹⁵.

С „Звуково бинго“. Играта е групов (подходяща за няколко деца или за цялото семейство) и има състезателен характер. Всеки участник разполага с по б предмета, които поставя върху своя лист - по един във всяка кутийка. Ш разбъркани и обърнати листи има написани букви. Всеки участник тегли лист и назовава звука на съответната буква. Този, който има пред себе си предмет, започващ с този звук, го премахва от своя лист. Участникът, който пръв премахне всички предмети от своя лист, печели играта. Трябва да се подберат предмети, започващи както с еднакви звукове, така и с различни, така че да има победител в играта. Важно е детето/децата да гледат възрастния, докато произнася различните думи и да следят движението на устните му. Добре е те да повтарят сами началните звукове, след като ги чуят¹⁶. Чрез играта се разчита на мултисензорното учене за развитие на фонематичния слух. Децата автоматизират буквите и техните звукове и умеят да ги диференцират.

С Уча се да чета (адаптиран вариант по: Коняхина, Н.17) - задача за формиране на умение у учениците да четат срички и да ги сливат в думи (вж. по-подробно в педагогическа технология за стимулиране на четирите основ

¹⁵ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г. ¹⁶

Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/strategii-v-pomosht-na-prepodavaneto/multisenzorno-uchene-materiali-i-deynosti>, посетен на 06.11.2017 г. ¹⁷

Използван интернет източник: https://www.facebook.com/media/set/?set=ms.c.eJw9zMENADEIA8GOTkCMDf03dhIR~_Y7WdiUjEK0KSv75hWygD6wWyAuvULnTLlIQmA9~%3B0GcK7CRNA6EfkWIX2w-----^1756224244493443.1073742149.100003176546570&type=1, посетен на 26.07.2018 г.

205

ни умения - слушане, четене, говорене и писане, формиращи в процеса на ограмотвяване в първи клас).

У Четене със зрителна опора - с помощта на предмети от дома (кухнята, трапезарията, хола, спалнята).

• **Четене на съществителни имена.** В дървена кутия са поставени картончета с изписани имена на предмети от обкръжаващата стая. Децата теглят произволно картонче и прочитат изписаната дума. След това поставят картон

чето до съответния предмет.

• Съотнасяне на прилагателни към съществителни имена. • Съотнасяне на съществителни имена към глагол с цел образуване на прости изречения).

У *Кутии за четене на игрово-познавателна основа* (модифициран вари ант по: Монтесори, М.):

• Кутия с картончета, върху които са изписани съществителни имена. На детето се дава кутия, в която има 12 картона, на които са написани следните думи: чиния, стол, маса, чаша, вилица, молив, лъжица, гума, раница, линия, чин, дъска. За изписаните съществителни имена на картоните има налични изображения. Детето изважда от кутията картон на лотариев принцип, прочи та го, след което търси неговото изображение.

• Кутия с картончета, върху които са изписани прилагателни имена. Вторият етап е игрово-познавателното взаимодействие с кутия с прилага телни имена. Аналогично на предходната игра съществителните имена се заменят с прилагателни имена: малък, малка, голям, голяма, тесен, тясна, широк, широка, висок, висока, нисък, ниска. Детето тегли картон от кутия та, прочита го и го съотнася към изображенията на предметите от кутията със съществителните имена. По този начин се формират умения за съгласу ване на съществителни и прилагателни имена по род.

У *Кутия с изображения на познати обекти от околната среда* (моди фициран вариант по: Монтесори, М.). На пода срещу детето има разпръснати букви с различни цветове: гласните - с червен цвят и съгласните - със син цвят. В кутия са поставени картони с графични изображения на къща, риба, слон, стол, чаша, раница, вилица, маса, лъжица. След като изтегли картон на лотариев принцип от кутията, детето изписва с букви названието на предмета, който е изобразен на картона. След като изпишат наименованието на обекта, децата изписват ръкописно думата.

У *Игра за памет „Азбука“* (адаптиран вариант по: Navratilová, M., 2013, 84-86). Интерактивна игра за запаметяване на изучените печатни букви. Може да се играе от две или повече деца. Всяко дете обръща две карти, назовава из ображението на картинката и прочита написаната до него дума.

На кинестетично ниво:

^ Познаване на изписаната с показалец буква на гърба на детето. ^
Езикови задачи, съчетани с дейности с пясък (рисуване/писане в пя съчна кутия), релефни фигури, бои за рисуване с пръсти.

Пример за забавен за детето начин за научаване на буквите е „сензорната азбука“¹⁸. Необходими са 30 картончета, флумастери или моливи, лепило и материали, с които ще се изработят буквите. Чрез дейността учениците науча

ват на емпирично равнище азбуката, като изследват сетивата си с въвеждане на аромат, допир или звук. Така например буква „К“ може да се въведе с по мощта на копчета, камъчета, капачки, аромат на канела или звън на камбанка, а буква „М“ може да бъде направена от мента, мащерка, макарони или мъх. Това стимулира децата да споделят своите асоциации и предположения.

^ Откриване на пластмасови букви в торбичка, без детето да гледа, след като чуе звука им. Развиват се умения за графична представа и памет за формата на буквите. Дейността е подходяща както за проверка на фонематичния слух у децата, така и за подготовка за четене и писане чрез автоматизиране на изучените графични белези на звуковете.

^ След произнасяне на звук детето изтичва до съответната буква, изписана върху стъпки от картон. По този начин децата на практическа основа, чрез съчетаване с физически дейности, се научават да разграничават звуковете и да ги свързват с техните печатни белези.

^ Пляскане в ритъма на рими, произнасяйки името си или удряне на барабанче при произнасяне на дума на срички. Тези дейности съдействат учениците на емпирично равнище да се научат да разграничават сричките в думата.

^ Разглеждане, изрязване, лепене, групиране на картинки от списания и рекламни брошури.

^ Игра с чашки за съставяне на изречения. Децата подреждат чашки, за да съставят изречения. Върху всяка чашка има изписани по четири думи, които детето прочита и използва, завъртайки чашата. След като съставят съобщително изречение, те могат да го преобразуват във въпросително или подбудително или да го разширят, включвайки чашка, върху която има изписани прилагателни имена. Децата трябва да разполагат и с чашка, върху която има поставени и препинателни знаци, за да сложат край на изречението. Ролята на родителя е да провокира детето да търси варианти за преобразуване на изреченията и да превърне. Чрез играта децата четат думи и ги подреждат, като по този начин съставят изречения¹⁹. Чрез играта децата упражняват както четене

¹ ⁸ Използван интернет източник: <https://www.detetoigrae.com/%D0%BD%D0%B0-5-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D0%B7%D0%B1%D1%83%D0%BA%D0%B0/>, посетен на 28.06.2018 г.

¹⁹ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/ot-uchiteli/napravi-si-sam-igra-s-chashki-za-sustavyane-na-izrecheniya>, посетен на 06.11.2017 г.

то на думи, така и съставянето на изречения. Обогаत्या се техният лексикален запас, подобрява се умението им за свързана реч, както и фината им моторика. У Писане с капачки (дейност по авторска идея). Ползва се кутията с изображения от предходната дейност. Пред детето са разположени капачки от пластмасови бутилки, на които са изписани букви. На детето се предоставя дъска, на която са залепени

изрязани отвори от бутилки. След като види съот ветното изображение, детето изписва думата на дъската, като завива капачка та с буквата на съответните отвори. По този начин се подпомага зрително-мо торната координация око-ръка, която е в основата на стимулиране на фината моторика за писане.

У *Гривна от мъниста*. Подреждане на сини и червени мъниста с раз лични размери на връв за съставяне на звуков модел на думата; подреждане на високи, големи и малки мъниста и „джапанки“ за моделиране на изречение²⁰. Чрез играта учениците се научават да моделират думи и изречения и същевре менно се подобрява фината им моторика.

У *Малки дъски за букви* (адаптиран вариант по: Navratilova, M., 2013, 84-86). Използва се чувството на допира, докато децата се учат да четат. Раз вива се фината моторика. Буквите се подреждат върху малка дъска отляво - надясно, което позволява да се осъществи подготовка за писане, спазване на редовете и оставяне на пространство между думите. Може да бъде въведен и състезателен елемент на работа. Децата непрекъснато трябва да бъдат питани за това дали дадена дума означава нещо. По този начин се стимулира проце сът четене с разбиране. Те могат сами да съставят думи, чрез което се разши рява техният речников запас.

Работата с пластмасови табла на учениците дава възможност чрез докос ването като сетивно познание за по-ефективното усвояване на звуковата фор ма на думите. Перцептивните процеси оптимално съдействат за възприемане то на звука като фонетична единица.

У Игри на думи, съчетани с *физически дейности*. При подаване на топ ка, изкачване на стълби, подскоци и други физически активности, на детето се задават въпроси, на които да отговори, да довърши изречение или съчетание от думи. Пример: *Игра с топка. На детето се подава топка и се задава при лагателното име „красива“.* *От детето се очаква да хване топката и да я върне, произнасяйки подходяща дума, която се съгласува по род и число със зададената дума - „природа“, „птица“ и т.н.*

У *Сюжетно-ролеви игри*. За да се предотврати стихийното развитие на играта и за да може тя да се развие в целия си обем и да постигне резултатите си, е необходимо обособяването и разгръщането и в няколко насоки: първата проследява изменението на заместването като основен механизъм за преоб

²⁰ Използван интернет източник: <http://priobshti.se/article/ot-roditeli/napravi-si-sam-grivnichki-ot-munista-za-po-lesno-i-zabavno-uchene>, посетен на 06.11.2017 г.

разуване на реалното действие в игрово; втората може да се проследи във връзка с изменението на тематиката и съдържанието и, което е обусловено от усъвършенстването на използваните в играта моделиращи средства; третата се свързва с пресъздаването на съвместната дейност и отношенията между възрастните и нейното обществено-функционално разделение, което довежда до необходимостта действията и взаимодействията между партньорите и иг рата

да се съгласуват (Иванова, Г., 2004: 187-192);

^ *Театрализираны игри*. В тези игри детето възстановява в съзнанието си целия сюжетен скелет, облича в реч възприетото по зрителен път и дос троява случката, опирайки се на логиката на сюжетното развитие. Движе нието и мимиката улесняват и същевременно обогатяват изграденото само по речев път, дават простор на детската инициатива (пак там: 192-198). По този начин театрализираните игри се превръщат в емоционален стимул за продуциране на реч.

На много деца им е по-лесно да разговарят от името на героя, чиято роля изпълняват. Това провокира у тях по-голяма емоционална изразителност, вживяване в ролята и импровизации. Това способства за изграждане на по-уверена и по-свободна емоционална реч в реалния живот (Боброва, Н., 2016: 6).

^ *Моделът „Приказка-игра“*. Моделът, конструиран от Цветелина Панайотова, е насочен към 2-10-годишни деца и може да бъде прилаган и в семейна среда. Той има за цел развитие на езиковата култура и креативността на децата, ведно с двигателната активност. Включва комбинация от музика, художествено слово, игри, театър, песни, танци, изобразителни, приложни и конструктивно-технически дейности (Панайотова, Ц., 2012);

^ *Ежедневни и конструктивни дейности*, съчетани с разказ на родителите и децата за извършваните дейности. „Един добър начин да научим децата на разни думи е да говорим за всичко, което правим заедно с тях“ (Холт, Д., 2010: 102). Чрез тях се стимулира формирането на уменията за водене на монологична реч и за участие в диалогична реч.

^ *Семейни игри* („Не се сърди човече“, „Опознай България“, флаш карти и други). Изпълнение на игрите според указанията. По време на игрите родителите обясняват правилата на игрите и провокират децата да разказват за действията, които извършват или които биха или не биха извършили, както и да описват различните фигури и елементи на играта.

^ *Приказни карти* - „Детски покер“ (адаптиран вариант по: Navratilova, M., 2013, 84-86). Карти с отпечатани на тях всички букви от азбуката и приказни герои. Чрез картите се стимулира фината моторика (най-вече на палеца, показалеца и средния пръст). Може да се използват за: разказване по картинки; задачи за разрешаване на проблеми; задачи за трениране на визуалната памет чрез скриване на части от картите.

У Посещения на библиотеки, музеи, изложби, куклен театър, фестивали и други културни събития, съдействащи за овладяване на българския език.

Предложените активности нямат претенция за изчерпателност. Тяхната цел е да се дадат насоки за работа на родителите, а също така и да провокират генерирането на нови идеи от учителите. Освен да стимулират езиковото развитие на децата,

дейностите за стимулиране процеса на ограмотяване в усло вията на семейна среда трябва да бъдат подчинени на определени принципи. Основният принцип, определящ актуалността на педагогическото обра зование, е този, че родителите са най-влиятелните възпитатели на децата си (Пенев, Р., 2006: 222).

Друг принцип е този за **съзнателността**. Той поставя проблема „Може ли родителят да ръководи интелектуалната дейност на децата до издигане на равнището им на съзнателност?“. Според И. Колева, специалист по етнопсихопедагогика, при децата билингви има високо равнище на рефлексия, тъй като „двуезичието може да се разглежда като фактор, който ускорява поява на осъзнаването на процеса на конструиране на граматични структури при деца, владеещи добре и втори език, в случая - български“ (Колева, И., 2003: 200). Те имат по-малък обем езикови знания, но поради сложните психолингвистични процеси на вътрешния мисловен превод, в по-голяма степен осъзнават закономерностите на езика. Наред с това приложението на модела не заменя учителя с родителя. Педагогическият специалист има ключово място в пред ложената технология - той ръководи родителя в дейностите, чрез които се стимулира процесът на ограмотяване в условията на семейна среда.

Принципът на *нагледността* отчита преобладаващото конкретнообразно мислене у малките ученици и ги включва в различни дейности. Ходът на мисленето е от конкретното, сетивното към абстрактното. В този процес ключово значение има речта, чрез която се описват предметите и явленията, техните свойства и връзки. Словесният съпровод илюстрира образа и помага за по-за дълбочено опознаване на наблюдаваните обекти. Чрез него се проследява динамиката на извършваните действия и именно в това се състои и успехът на метода - употребата на глаголите, с помощта на които учениците в началния етап успяват да съставят изречения.

Предложените дейности следва да бъдат подчинени на „мултисензорния принцип в обучението“, обоснован от Яна Рашева-Мерджанова (2005), защото то „езикът не само се учи, той се и съпреживява. А това е възможно на всяка възраст и по всяко време, стига да бъдат създадени за това подходящите условия“ (Стефанова, П., 2008).

В мултикултурна среда често срещана тенденция е децата да изпреварват в развитието си своите родители в интелектуален и социален аспект и да не могат да получават от тях адекватна помощ в подготовката си за училище. Това налага необходимостта учителят да дава знания, да посочва как

родителят да установи дали детето разбира това, за което учи, и как да го мотивира да приложи наученото.

За провеждане на ефективно обучение, което да стимулира процеса на ограмотяване в семейна среда, е необходима предварителна подготовка от страна на учителя. Тя се изразява в: годишно планиране на форми и дейности за работа с родители (в началото на учебната година); провеждане на те

матични индивидуални обучения на родители за реализиране на подпомагащи детето дейности в процеса на ограмотяване по български език и литература (социално-педагогически тренинги, чрез които родителите да получат необходимите знания, умения и отношения за провеждане на планираните дейности); формулиране на индивидуални, ежеседмични, ежемесечни, три месечни задачи за стимулиране на познавателната активност (възприемане), разбиране и приложение (по таксономията на Бенджамин Блум (Bloom, B., 1956) на разработения в клас учебен материал; формиране на навици за самостоятелна работа; други разработки.

Учителят е този, който привлича родителя в различните форми на взаимодействие. Необходимо е да бъде не само посредник, а съучастник и да съпребивава всичко. В този смисъл Б. Мизова посочва, че за да бъде един учител ефективен и пълноценен в своята непосредствена професионална изява, освен общопедагогическата и специалнометодическата компетентности, е важно той да притежава висока социална компетентност и да полага „непрекъснати усилия да се развива като компетентен комуникатор в срещите му с многобройните субекти в училищна среда“ (Мизова, Б., 2015: 5). Чрез консултиране, даване на препоръки и указания за извършване на определени дейности и задачи; чрез организиране на работни сесии и семинари за уменията и стратегиите за учене; чрез дискусии и лекции учителите могат да оказват помощ на родителите при прилагане на технологията (по: Петров, П., М. Атанасова, 2003: 219). Задачите, които се поставят, изискват участие на родителя при изпълнението им, а това, от своя страна води до укрепване на релацията „родител-дете“.

Запознаването на родителите с технологията за стимулиране процеса на ограмотяване и за осигуряване на ефективното и приложение в семейна среда се реализира чрез различни форми и методи на социалнопедагогическия тренинг. Чрез него се формират умения у родителите да: направляват своето поведение, овладяват ефективни умения за успешно общуване, установяват контакт, анализират поведението си, разбират позицията на другия. Социалнопедагогическият тренинг дава възможност да се овладеят разнообразни техники за осъществяване на оптимално общуване с децата (пак там: 158). А неговият успех до голяма степен зависи от уменията на ръководителя да създаде група и климат на взаимно доверие, сигурност и чувство за принадлежност към групата (по: Тоцева, Я., 2001: 159)

Приложението на социалнопедагогическите тренинги осигуряват необходимата практическа подготовка на родителите за приложение на ефективно взаимодействие с децата, насочено към стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда.

Тренингът „Сътрудничество между учители и родители за подобряване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в прехода детска градина - начално училище“ (Полихронов, Д., 2018: 148-171) е насочен към постигане на сътрудничество между учители и родители за осъществяване на дейности за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда като предпоставка за формиране на езиковите и речевите компетентности на учениците в мултикултурна среда. Предназначен е за учители в детски градини и в началния етап на основната образователна степен, както и за родители на деца в задължителна предучилищна възраст и родители на ученици в първи клас.

Приложението на различни форми и методи на социалнопедагогическия тренинг осигурява необходимата практическа подготовка на родителите в мултикултурна среда за приложение на ефективно взаимодействие с децата, насочено към стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда. Темите са подбрани така, че да съдействат за формиране на положителни нагласи към ученето като ценност, за изграждане на комуникативни умения и ценностни ориентации, които са основа за сътрудничество и за овладяване на разнообразни форми и средства за оценяване постиженията на учениците и резултатите от обучителния процес.

Демократизирането и хуманизирането на образователния процес в съвременното педагогическо пространство изискват нов подход към проверката и оценката на знанията, уменията и отношенията, които учениците овладяват в процеса на обучението. Ето защо те не трябва да бъдат самоцел, а средство за пълноценната им подготовка за живота, за тяхната социална реализация (по: Петров, П., 2016: 247-248).

В съвременния образователен процес все по-често се говори за „формиращо оценяване“ - оценяване, чрез което да се учи по-добре. Успехът на този вид средство за диагностика на обучението е в „обратната информация, на основата на която се взема методически решения за усъвършенстване на обучението по български език, за идентифициране на грешките, слабостите и трудностите при овладяване на езиковата подготовка“ (Ангелова, Т., 2012).

В съответствие с измененията на Наредба 11 от 1 септември 2016 г. за оценяване на резултатите от обучението на учениците (чл. 9, чл. 22, чл. 23), учениците ще бъдат оценявани с качествени показатели, чиито символи ще бъдат определяни от училищата и ще съответстват на всеки един от показателите - отличен, мн. добър, добър, среден, слаб. Това е израз на разви ващото оценяване. Чрез него всички участници в образователния процес

качествен израз, а ще бъде съобразена с индивидуалните психофизиологически потребности на децата в тази възраст.

В предложената технология се предвижда система за оценяване от родителите в семейна среда. Вместо родителят да е пасивната страна, реципиентът във връзката „учител-родител“, който получава информация за придобитите от ученика знания, умения и отношения, за неговото развитие и поведение, той влиза в активна роля. Той е този, който се развива, стимулира, възпитава и по дава информация към учителя - една изключително отговорна позиция, в която родителят трябва да осъзнае необходимостта да бъде коректен и обективен.

Избраната форма за материализиране на оценката е „дневник“ (приложение 2), в който за всеки ден, когато са провеждани активности с децата, се поставят придобилите широка популярност в социалните мрежи емотикони ^

университетски преподаватели 5
 експерти РУО на МОН 4
 специалисти в общини 3
 директори училища България 3
 учители в началния етап в училища България 2 0 учители в групи за
 целодневно обучение в България 4 директори и учители на български
 училища в чужбина 9 общ брой експерти 48

Консистентността на айтемите се изследва чрез процедурата за оценка на вътрешната съгласуваност Алфа на Кронбах (СгонЪасИ, Ъ., 1988: 63-70). В таблици 2-4 са представени коефициентите на надеждност на вътрешната съгласуваност на критериите в рейтинг скалите на всяка една от трите технологии:

Таблица 2. Новост, оригиналност - технология 1
 on Standardized Items
 N of Items

Cronbach's Alpha
 Cronbach's Alpha Based
 ,943 ,936 13

Таблица 3. Новост,

оригиналност - технология 2

on Standardized Items
 N of Items
 Cronbach's Alpha
 Cronbach's Alpha Based
 ,931 ,917 13

Таблица 4. Новост, оригиналност - технология 3
on Standardized Items
N of Items

Cronbach's Alpha
Cronbach's Alpha Based

,945 ,949 13

Всички получени стойности попадат в интервала 0,9-1,0, което демонстрира отлично равнище на доброкачественост в съответствие с таблицата за оценка на качеството на скалата (по: Джонев, С., 2004: 47).

В таблици 5-7 са представени оценките на педагогическите специалисти, взели участие в емпиричното изследване:

Таблица 5. Новост, оригиналност - технология 1

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	4	8,3	8,3	8,3

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	42	87,5	87,5	87,5
умерена	6	12,5	12,5	100,0
висока	2	4,2	4,2	100,0
Total	48	100,0	100,0	100,0

Таблица 7. Новост, оригиналност - технология 3

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	44	91,7	91,7	91,7
висока	4	8,3	8,3	100,0
Total	48	100,0	100,0	100,0

Таблица 6. Новост, оригиналност - технология 2

Cumulative Percent

умерена 2 4,2 4,2 4,2 висока 46 95,8

95,8 100,0 Total 48 100,0 100,0

Frequency Percent Valid Percent

По отношение на първия критерий - новост и оригиналност на педагогическата технология, всички са оценени високо от експертите. И трите педагогически технологии получават висока оценка по отношение на тяхната актуална *необходимост, адекватност* съобразно ДОС и спецификата на работа в мултикултурна среда, практическа *приложимост* и практическа *полезност* както за училища в малки населени места (*МНМ*) - села и малки градове, и големи населени места (*ГНМ*) - областни градове и столица, така и за български училища в чужбина (*БУЧ*) (хистограми 1-3).

214

Хистограма 1.

Необходимост, адекватност, приложимост и полезност на педагогическа технология

	н е о б х о д и м о с т	п о л е з н о с т
	МНМ ГНМ БУЧ	
	а д е к в а т н о с т	
	МНМ ГНМ БУЧ	
	п р и л о ж и м о с т	
МНМ ГНМ БУЧ	МНМ ГНМ БУЧ	

Хистограма 1 показва оценките от експертите на педагогическа технология 1 - тренинг за учители и родители за подобряване на резултатите от обучението по български език и литература в мултикултурна среда в преходна детска градина - начално училище. Преобладаващата част от експертите оценяват високо технологията. Според тях тя е най-необходима, адекватна, практически приложима и полезна за българските училища в чужбина. 9 от експертите (29,8%) посочват, че практическата приложимост на технологията в малки населени места е в умерена степен.

Хистограма 2.

Необходимост, адекватност, приложимост и полезност на педагогическа

Педагогическа технология 2 - за стимулиране на четирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане, формирани в процеса на ограмотяване в първи клас също получава висока оценка от експертите. По различните критерии средните стойности на оценките варират между $\mu=2,54$ и $\mu=2,96$.

Хистограма 3.

Необходимост, адекватност, приложимост и полезност на педагогическа технология 3

3.00 2.50 2.00 1.50 1.00 0.50

е о б х о д и м о с т
МНМ | ГНМ БУЧ а
де к в а т н о с т
МНМ | ГНМ БУЧ п
р и л о ж и м о с т
МНМ | ГНМ БУЧ
п о л е з н о с т

МНМ | ГНМ БУЧ н

Хистограма 3 отразява графично оценките на експертите по критерии относно педагогическа технология 3 - за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда. Средните стойности отново са между 2 (умерена степен) и 3 (висока степен). Те варират от $\mu=2,46$ до $\mu=2,98$.

Може да се обобщи, че педагогическите технологии получават висока оценка от поканените експерти. Средните стойности на оценките на експертите варират от $\mu=2,46$ до $\mu=2,98$. При изготвяне на хистограмите не се премахват нулевите стойности, отразяващи липсата на отговор на трима от експертите - учители, преподаващи в български училища в чужбина, които не оценяват педагогическите технологии по отношение на актуална необходимост, адекватност съобразно ДОС и спецификите за ограмотяване в мултикултурна среда, практическа приложимост и практическа полезност за училища в малки населени и големи населени места в България.

Данните от математико-статистическата обработка на рейтинг скалите за всяка една от дидактическите технологии се потвърждават и от качествения (интерпретативен) анализ на мненията и препоръките на различните групи експерти:

216

• *Педагогическа технология 1:*

Университетските преподаватели оценяват високо предложената педагогическа технология. Поставената цел за формиране на отношения на сътрудничество между учители и родители отговаря на нуждите на нарастващия мултикултурализъм в днешната образователна ситуация, а актуалността му се измерва и с неговата обвързаност с Конвенцията за правата на детето и със Закона за предучилищно и училищно образование (ЗПУО). Посочва се, че целите, задачите и програмата на тренинга, както и неговото съдържателно разгръщане, са разработени професионално. В перспективен план се препоръчва популяризиране на акцентите в технологията - целостта, синтеза и силата на преживяванията в партньорите в образователния процес - учителите и родителите/възрастните отговорни за детето.

Върху съобразеността с изискванията, посочени в Държавния образователен стандарт (ДОС) за гражданско, екологично и интеркултурно образование и други и възможността за осъществяване на приемственост с ДОС за предучилищно образование, акцентират в оценката си експертите от Регионалните управления по образованието (РВО) на Министерство на образованието и науката (МОН). Те отбелязват, че предложената технология е оригинална и може да се приложи в българските училища, независимо от тяхното местонахождение.

Експертите от общините също оценяват високо тренинга с учители и родители, но препоръчват провеждане на обучение на педагогическите специалисти относно приложението на технологията за ефективното и приложение в педагогическата практика.

Директорите на училищата в България препоръчват приложението на

технологията в педагогическата практика.

Учителите, преподаващи в началния етап на основната степен на образование в училища в села, малки и големи градове и в столицата, приветстват и подкрепят представената педагогическа технология. Оценяват тренинга като иновативен, а приложението му ще допринесе за подобряване на резултатите по български език и литература в началния етап на основната образователна степен в мултикултурна среда. Според тях представената технология ще допринесе за постигане на приемственост между детската градина и началното училище. Включването на родители е важно условие за постигане на трайни резултати в образователния процес.

Учителите отбелязват, че в българските училища съществуват много проблеми, които съпътстват учениците в мултикултурна среда и техните родители във връзка с достъпа им, интегрирането и постигането на успех в образователната система, а тези проблеми водят до ниска степен или липса на образование, невъзможен достъп до пазара на труда и социално неравенство. Представителите на различните етнически малцинства изпитват недоверие

217

към училището, смятат го за чужда територия, непозната за тях; не го припознават като място, където ще се чувстват комфортно и ще придобият знания и умения за обкръжаващия ги свят и живота. Децата живеят преди всичко в затворена общност и почти никой не обръща внимание на развитието на способностите им за езиково и социално общуване. Затова, още през първата им година в училище, тези деца постигат много ниски резултати и загубват в ранна възраст мотивация да учат. А и когато родителите не могат да помогнат, проблемите се задълбочават. Това се дължи не толкова на тяхното нежелание, колкото на невъзможността им, защото няма родител, който да е безгрижен за детето си, но има родители, които не знаят как да помогнат не само на детето си, но и на себе си - защото са или много малки на възраст и са родили това дете в периода на своето все още неизживяно детство, или няма кой да им покаже „пътя“ към свободата на тяхната личност.

В тази връзка се препоръчва в тренинга в по-висока степен да бъде засъществувано осъзнаването от страна на семействата, че грамотиането и образованието са условие за успех. Семейството трябва да постави усвояването на езика и грамотиането като приоритет.

При работа в мултикултурна среда родителите може да се привлекат като партньори чрез участие в дейности на класа, спортни дейности и други, т.е. отговорности, които могат да поемат. Трябва да се има предвид, че голяма част от тези семейства са непълни (поради отсъствие на родителите в чужбина) и децата се отглеждат от по-възрастни настойници.

Едновременно с това в селата и малките градове родителите са с по-ниска грамотност и неправилни речеви практики. Голяма част от родителите на уче

ници, чийто майчин език не е български, не владеят официалния език или са неграмотни, поради което трудно се включват в дейностите на училището. В този смисъл се посочва, че при работа с неграмотни и слабограмотни родителите не е възможно да се разчита на тях при провеждането, например, на тестовете за училищна готовност и самостоятелното провеждане с децата от страна на родителите им или за звукова работа и процедури за запознаване с буквите.

Учителите в групите за целодневна организация на учебния ден посочват, че във всяко училище педагогическите специалисти имат нужда от подобен тренинг. Привличането на учители от детската градина е добре за осъществяване на плавния преход към училище и подобряване на сътрудничеството, а привличането на родители в тренинга е иновативен момент.

Учителите в българските училища в чужбина определят предложената технология като „една чудесна алтернатива за работа“ с децата от подготвителната група и в началния етап на основната образователна степен. Според тях целите, задачите и методите на работа са много обстойно и конкретно изложени, а темите са успешно подбрани, така че да съдействат за формиране на положителна нагласа към учението като ценност, за изграждане на комуни-

218

кативни умения и ценностни ориентации, които са основа за сътрудничество и за овладяване на разнообразни форми и средства за оценяване постиженията на учениците и резултатите от образователния процес.

• Педагогическа технология 2:

Университетските преподаватели посочват, че педагогическата технология за стимулиране на четирите основни комуникативни умения стъпва на научна осведоменост, на умения за пренос на познание от полето на теорията в полето на практиката, на отлична ориентация в модерните образователни подходи. Определят я като приложима и необходима, като „адаптивна спрямо знанията и уменията на учениците“. Според тях тя „осигурява творчески подход със своята вариантност, а холистичният подход осигурява резултатност“. Референциите им са свързани с конструирането на синтезни упражнения, които да включват участие на повече сетива и засилено внимание на двигателната дейност. Препоръките им са насочени към популяризиране на практическата приложимост на модела сред учителите.

Експертите от РУО на МОН характеризират педагогическата технология като актуална, адекватна и оригинална. Посочват високата степен на практическа и ползност сред учениците в първи клас, включително в българската образователна система.

Директорите на училищата в България препоръчват приложението на технологията в педагогическата практика.

Според учителите, преподаващи в началния етап на основната степен на

образование в училища в села, малки и големи градове и в столицата, под ходът за структуриране на технологията е интересен, а всички предложени дейности съдействат за овладяване на комуникативноречевата компетентност в периода на ограмотяване. Те определят технологията като актуална, съобразена с ДОС и спецификата на работа в мултикултурна среда и необходима в работата на всеки учител при ограмотяването за стимулиране на уменията - слушане, четене, говорене и писане.

Практическата приложимост на предложената технология много зависи от състава на класа. За развитие на езиковата компетентност на учениците, чийто майчин език не е българският, е подходящо разработването на компетентностни програми, чрез които се работи индивидуално за преодоляване на затрудненията. Технологията за стимулиране на четирите основни умения по Общата европейска езикова рамка предлага именно такива дейности - интересни и приложими както за учителя, така и за учениците билингви. Игровите ситуации в предучилищна и начална училищна възраст обогатяват познанията на децата и подпомагат процеса на обучение; допринасят за формиране на умствени действия и операции, развиват личностните и интелектуалните им

219

качества. Чрез поставянето в определени роли се улеснява адекватното възприемане и осмисляне на абстрактните езикови понятия.

Идеите за приложение на артикулационната гимнастика като подготовка за правилно изговаряне на звуковете, както и адаптирането на метода за четене на М. Навратилова като начин за преодоляване на буквуването при четене се определят като интересни и иновативни.

Вдъхновени от предложените идеи, някои от учителите предлагат за стъпване в по-голяма степен в процеса на ограмотяване на музиката и танца като универсални езици. Те предлагат също други дейности, свързани с рисуването с букви - „Веселите букви“, „Буквите оживяват“ и „В страната на буквите“ (децата да преобразуват, да дорисуват буквите и да ги превършат в герои). Те препоръчват, водени от опита си, при подчертаването и маркирането на букви и думи, да се ползват текстове с по-едър шрифт, както и по-голямо застъпване на информационните технологии и електронните помагала в процеса на ограмотяване.

По-прагматични учители отбелязват, че част от дейностите изискват допълнително финансиране, а училищата в малките населени места разполагат с ограничен бюджет. Други се опасават, че 30-минутният учебен час на първоначалните няма да е достатъчен за приложението на технологията. Според тях замисълът предложените активности са „невероятни“, но може би трябва да се апробират и в други специални часове, в които децата ще имат възможност да почувстват свободата на мисълта, да се почувстват освободени, може

щи и намерили пътя в трудния лабиринт.

Такива са часовете в групите за целодневна организация на учебния ден, а учителите, преподаващи в тях, ги припознават като иновативни и приложими. Според учителите в българските училища в чужбина технологията е полезна, актуална и адекватна, но времето, с което учителите в училища в България разполагат за усвояване на определен обем на знания от учениците, с определени учебници и материали от МОН, не позволяват гъвкавост и иновативност в процеса на работа. Използваните дидактични похвати са съобразени с новия подход в много европейски училища.

Българските учители в чужбина високо оценяват изложението на технологията за постигане на комуникативноречевата компетентност в обучението по български език и литература в подготвителната група и в началния етап чрез паралелно и синхронно овладяване на езиковите умения - слушане, четене, говорене и писане. Според тях дидактическите похвати са съобразени с новия подход. Те споделят, че под една или друга форма са прилагали в практиката си част от предложените дейности и резултатите са положителни по отношение развитието на речта на учениците. Акцентират на това, че емоцията в образователния процес е важен фактор, защото за да бъде научен, езикът трябва да се съпреживява.

220

• Педагогическа технология 3:

От направения контент-анализ на мненията и препоръките на университетските преподаватели може да бъде обобщено, че технологията за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда е иновативна, научно прецизирана и практически полезна за малкото дете и за адекватното поведение на неговите родители. Направени са препоръки в посока на отчитане на ранната социална ситуация у нас, свързана с включване в домашната подготовка на децата на родителите с нисък или без образователен ценз, част от които дори не говорят български език, чрез: подбор на книги, съвместни четения, затвърдяване на познавателна информация и пр.

Експертите, преподаващи в сферата на висшето образование, посочват, че нейната научната обоснованост е убедителна и несъмнено тя има качества за успешно осъществяване в практиката. В тази връзка се препоръчва нейното разпространяване и популяризиране сред учителската и родителската общности.

Експертите от РУО на МОН характеризират педагогическата технология като актуална, адекватна и оригинална. Посочват високата степен на практическа и полезност сред учениците в първи клас, включително в българската образователна система.

Директорите на училищата в България препоръчват приложението на технологията в педагогическата практика.

В своите коментари по отношение на технологията за стимулиране процеса на ограмотяване в семейна среда *учителите, преподаващи в началния етап на основната степен на образование в училища в села, малки и големи градове и в столицата* обръщат внимание на факта, че комуникацията между учители и родители е от съществено значение както за психологическия комфорт на детето, така и за стимулиране на познавателното и личностно му развитие. В много случаи обаче при работа в мултикултурна среда родителите или настояниците декларираат готовност за съдействие и стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда, но не идентифицират себе си като фактор за езиковото развитие на детето си. Те отбелязват, че в малкото училище, в малкото отдалечено от града селце „не можем да задължим родителите, но трябва да ги убедим, че оказването на помощ на децата им подкрепя формите на взаимодействие в триадата учител-дете-родител”.

Препоръчва се да бъдат предвидени съвместни дейности със семейства та, като родителят се привлече като партньор - в обогатяване на материално-техническата база (изработване на украса), съвместни изяви в детски празници на деца и родители, спортни или трудови дни, както и приложение на фолклора на етносите като „един добър извор за привличане на семейството в ограмотяването. В тази насока вече има отчетени резултати за изграждане на сътрудничество между учители, родители и ученици и ангажиране на цялата общност в образователния процес (по-подробно: Полихронов, Д., 2017: 157-159; Полихронов, Д., 2017: 417-433).

221

Преобладаващата част от учителите определят дейностите като интересни и кореспондиращи с тези, предложени за приложение в класната стая. По този начин се компенсира недоброто владение на българския език. Те категорично заявяват, че приложението на технологията ще доведе до по-високи резултати в процеса на обучение и ще спомогне за овладяването на българския език.

Учителите, преподаващи в групите за целодневна организация на учебния ден, припознават предложената технология като иновативна и приложима. Предлагат осъществяването на предложените дейности съвместно с родители те. По този начин те ще подпомогнат родителите в приложението на дейностите и ще осъществяват ефективен педагогически контрол върху изпълнението им.

Учителите в българските училища в чужбина оценяват педагогическата технология като полезна и интересна. Според тях тя е „ценен източник за стимулиране процеса на ограмотяване в мултикултурна среда на деца и родители, живеещи в чужбина“. Категорично заявяват, че ще я разпространят сред родителската общност.

Обобщение: Педагогическата практика има нужда от привличането на родителите в образователния процес. Предложените дейности се оценяват от експертите като иновативни, приложими и ефективни. Разработени са задъл

бочено, като застъпват разнообразни методи, насочени към подпомагане на учителите при формиране на теоретико-практическите им компетенции за изграждане на партньорски отношения с родителите в различни форми на педагогическо взаимодействие. Представените технологии доказват решаващата роля на семейството и учителя в началния период на възпитаване и обучение на децата. От подобно сътрудничество имат особена необходимост всички ученици от българските училища в чужбина и живеещите в малките населени места в България. В столицата и областните градове възможностите за разнообразие в обучението са по-големи. Родители и учители са длъжни да осигурят спокойна обстановка, в която детето да расте, да се възпитава и израства като личност. В резултат на това те предлагат технологиите да достигнат до масовите училища, училищни настоятелства, детски градини, семейства, за да се прилагат.

Заклучение

Постигането на равнище на функционална грамотност е предпоставка за осигуряване на възможност за личностно и обществено развитие и за постигането на интелигентен, приобщаващ и устойчив растеж. Във връзка с това ключов фактор за цялостното обучение на учениците е разрешаване на проблема с ранно установяване на езиковите и обучителни затруднения при четене и писане, с преодоляване на интерферентните влияния от майчиния език при ученици от етническите малцинства и със създаване и поддържане

222

на мотивация за четене, разбирано преди всичко като начин за общуване в различни житейски ситуации.

Овладеяването на езика (устната и писмена реч), в това число и процесът на начално оgramотяване, свързан със запознаването със звуковете и буквите и формирането на умения и навици за четене и писане, е в основата на еволюцията на човешкото съзнание - най-глобалната на земята. Чрез познание то, чрез четенето и писането, се осъзнава потребността за духовно развитие, защото без езика човек не може да учи и да развива потенциала в себе си. Чрез езика и речта се постига емоционалната грамотност - емоционалното израстване и управлението на емоциите. Приложението на модела за оgramотяване в мултикултурна среда в първи клас в масовата практика, основан на специфичните процесуално-съдържателни параметри на оgramотяването на ученици в мултикултурна среда дава възможност да се формират на по-високо равнище езиковите, комуникативноречевите, литературните и социокултурните компетентности на децата за постигане на адекватно равновесие със заобикалящата среда в комуникативен аспект.

ЛИТЕРАТУРА

- Александров, Б. (1989) Програма за възпитателна работа в детската градина с деца от семейства с изостанала култура, които владеят български език (експериментален вариант). София. [Aleksandrov, B. (1989) Programa za vazpitatelna rabota v detskata gradina s detsa ot semeystva s izostanala kultura, koito vladeyat balgarski ezik (eksperimentalen variant). Sofia.]
- Ангелова, Т. (2012) Оценяването в обучението по български език. Изд. Просвета, София. [Angelova, T. (2012) Otsenyavaneto v obuchenieto po balgarski ezik. Izd. Prosveta, Sofia.]
- Батоева, Д. (1988) Комплексна методика за диагностика на училищната зрелост на 5-6-годишните деца преди постъпването им в училище. - В: Педагогическа диагностика. (Под ред. на Г. Бишков). Изд. Народна просвета, София. [Batoeva, D. (1988) Kompleksna metodika za diagnostika na uchilishtnata zrelost na 5-6-godishnite detsa predi postapvaneto im v uchilishte. - V: Pedagogicheska diagnostika. (Pod red. na G. Bizhkov). Izd. Narodna prosveta, Sofia.]
- Башовски, И., Б. Минчев, И. Банова, Н. Минчева (1996) Психологично изследване на детето в начална училищна възраст. Изд. Веда Словена - ЖГ, София. [Bashovski, I., B. Minchev, I. Banova, N. Mincheva (1996) Psihologichno izsledvane na deteto v nachalna uchilishtna vazrast. Izd. Veda Slovena - ZhG, Sofia.]
- Бишков, Г., Ф. Стоянова (2004) Тест за диагностика на децата за училище. УИ „Св. Климент Охридски“, София. [Bizhkov, G., F. Stoyanova (2004) Test za diagnostika na detsata za uchilishte. UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia.]
- Боброва, Н. (2016) Монтесори вкъщи. Развитие на речта. Изд. Асеновци, Велико Търново. [Bobrova, N. (2016) Montesori vkashti. Razvitie na rechta. Izd. Asenevtsi, Veliko Tarnovo.]

223

- Боянова, В. (2001) Родители и деца. Изд. Веда Словена - ЖГ, София. [Boyanova, V (2001) Roditeli i detsa. Izd. Veda Slovena - ZhG, Sofia.]
- Буянов, Б. (2006) Танцующий русский алфавит. - *Спорт в школе*, 6 (385). [Buyanov, B. (2006) Tantsuyushtiy ruskiy alfavit. - Sport v shkole, 6 (385).]
- Василева, Е. (2003) Детето в началното училище. Изд. Просвета, София. [Vasileva, E. (2003) Deteto v nachalното uchilishte. Izd. Prosveta, Sofia.]
- Василева, Е. (2007) Детето в началното училище. Изд. Фараго, София. [Vasileva, E. (2007) Deteto v nachalното uchilishte. Izd. Farago, Sofia.]
- Витанова, Н. (1992) Детска психология. Изд. Просвета, София. [Vitanova, N. (1992) Detska psihologia. Izd. Prosveta, Sofia.]
- Владиминова, Т., С. Македонска (1977) Обучение на деца на български турци. Програмирање на раководство за V група в детската градина. Изд. Народна просвета, София. [Vladimirova, T., S. Makedonska (1977) Obuchenie na detsa na balgarski turtsi. Programirano rakovodstvo za V grupa v detskata gradina. Izd. Narodna prosveta, Sofia.]
- Гарванова, М. (2014) Статистическа обработка и анализ на данни със SPSS. Изд. За буквите - О писменехъ, София. [Garvanova, M. (2014) Statisticheska obrabotka i

analiz na dannii sas SPSS. Izd. Za bukviite - O pismenehy, Sofia.]

Георгиева, М., Р. Йовева, С. Здравкова (2013) Обучението по български език и литература в началното училище. УИ „Еп. Константин Преславски“, Шумен. [Georgieva, M., R. Yoveva, S. Zdravkova (2013) Obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalnoto uchilishte. UI „Ep. Konstantin Preslavski“, Shumen.]

Гетова, К. (2013) Психолого-педагогическо пространство на развитието на детето. Изд. Анупис, София. [Getova, K. (2013) Psihologo-pedagogicheshko prostranstvo na razvitiето na deteto. Izd. Anubis, Sofia.]

Гроздев, С. (2002) Синергетика на ученето. - *Педагогика*, 7. [Grozdev, S. (2002) Sinergetika na ucheneto. - Pedagogika, 7.]

Гюров, Д., В. Гюрова, И. Колева, Р. Пенев (2008) Модели на педагогическо взаимодействие семейство - детска градина. Изд. Просвета, София. [Gyurov, D., V Gyurova, I. Koleva, R. Penev (2008) Modeli na pedagogicheshko vzaimodeystvie semeystvo - detska gradina. Izd. Prosveta, Sofia.]

Даскалова, Ф. (1991) Методика на обучението по роден език в детската градина. Изд. Просвета, София. [Daskalova, F. (1991) Metodika na obuchenieto po roden ezik v detskata gradina. Izd. Prosveta, Sofia.]

Даскалова, Ф. (2003) Психолингвистика. Изд. Даниела Убенова, София. [Daskalova, F. (2003) Psiholingvistika. Izd. Daniela Ubenova, Sofia.]

Джонев, С. (2004) Социална психология. Изследователски дизайн. Статистическа обработка - SPSS. Интерпретация: том 5. Изд. СОФИ-Р, София. [Dzhonev, S. (2004) Sotsialna psihologia. Izsledovatel'ski dizayn. Statisticheshka obrabotka - SPSS. Interpretatsia: Tom 5. Izd. SOFI-R, Sofia.]

Димитров, И. (2010) Етнокултурна среда и психосоциално развитие. УИ „Св. Климент Охридски“, София. [Dimitrov, I. (2010) Etnokulturna sreda i psihosotsialno razvitie. UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia.]

Жекова, С., Ц. Асенов, П. Николов (1973) Детска психология. Изд. Народна просвета, София. [Zheкова, S., Ts. Asenov, P. Nikolov (1973) Detska psihologia. Izd. Narodna prosveta, Sofia.]

224

Зайцев, Н. (1988) Письмо, Чтение, Счёт. Изд. Лань, Санкт Петербург. [Zaytsev, N. (1988) Pisymo, Chtenie, Schët. Izd. Lany, Sankt Peterburg.]

Захариева, Р. (2004) Диагностика на развитието и поведението на детето. Диагностика. Прогностика. Корекция. Изд. Изкуства, София. [Zaharieva, R. (2004) Diagnostika na razvitiето i povedenieto na deteto. Diagnostika. Prognostika. Korektsia. Izd. Izkustva, Sofia.]

Захариева, Р. (2010) Сътрудничеството между семейството и детската градина/училището за развитие на родителски умения. Изд. Изкуства, София. [Zaharieva, R. (2010) Satrudnichestvoto mezhdu semeystvoto i detskata gradina uchilishteto za razvitie na roditelski umenia. Izd. Izkustva, Sofia.]

Захариева, Р. (2017) Пътешествие в родителството. Тетрадка за развиване на родителски умения. Изд. Изкуства, София. [Zaharieva, R. (2017) Pateshestvie v roditelstvoto. Tetradka za razvivane na roditelski umenia. Izd. Izkustva, Sofia.]

Захариева, Р., К. Гетова (1999) Тестове за диагностика на психичното развитие на дете то. УИ "Св. Климент Охридски", София. [Zaharieva, R., K. Getova (1999) Testove

- za diagnostika na psihichното развитие na deteto. UI "Sv. Kliment Ohridski", Sofia.]
- Здравкова, С., Е. Манчева, Х. Кючуков (1997) Буквар АБВ с читанка за 1. клас на СОУ Изд. Тилия, София. [Zdravkova, S., E. Mancheva, H. Kyuchukov (1997) Bukvar ABV s chitanka za 1. klas na SOU. Izd. Tilia, Sofia.]
- Здравкова, С., Е. Манчева (1997) Тетрадка-албум към буквар АБВ № 1 и № 2. Изд. Тилия, София. [Zdravkova, S., E. Mancheva (1997) Tetradka-album kam bukvar ABV № 1 i № 2. Izd. Tilia, Sofia.]
- Здравкова, С. (1998) Обучение в начална грамотност. Методическо ръководство. Изд. Макрос 2001, Пловдив. [Zdravkova, S. (1998) Obuchenie v nachalna gramotnost. Metodicheskoe rukovodstvo. Izd. Makros 2001, Plovdiv.]
- Здравкова, С. (2004) Ограмотяване на децата в условия на билингвизъм. - *Начално образование*, 3. [Zdravkova, S. (2004) Ogramotyavane na detsata v uslovia na bilingvizam. - *Nachalno obrazovanie*, 3.]
- Иванов, С. (2016) Изисквания към програмата, организацията и оценяването на социалнопсихологическия тренинг. - *Българско списание по психология*, 1-4. [Ivanov, S. (2016) Iziskvania kam programata, organizatsiyata i otsenyavaneto na sotsialnopsihologicheskia trening. - *Balgarsko spisanie po psihologia*, 1-4.]
- Иванов, Г. (2014) Трансверсални умения в технологичното обучение. Изд. Кота, Стара Загора. [Ivanov, G. (2014) Transversalni umenia v tehnologichното obuchenie. Izd. Kota, Stara Zagora.]
- Иванова, Г. (2004) Педагогически технологии в играта. Изд. Сема 2001, Пловдив. [Ivanova, G. (2004) Pedagogicheski tehnologii v igrata. Izd. Sema 2001, Plovdiv.]
- Иванова, Н. (2010) Обучението по български език и литература в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен. Очаквани резултати от обучението по български език и литература и постижения в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен. Изд. Планета 3, София. [Ivanova, N. (2010) Obuchenieto po balgarski ezik i literatura v multikulturna sreda v nachalnia etap na osnovnata obrazovatelna stepen. Ochakvani rezultati ot obuchenieto po balgarski ezik i literatura i postizhenia v multikulturna sreda nachalnia etap na osnovnata obrazovatelna stepen. Izd. Planeta 3, Sofia.]

- Иванова, Н. (2014) Обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен. Изд. Рива, София. [Ivanova, N. (2014) Obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalnia etap na osnovnata obrazovatelna stepen. Izd. Riva, Sofia.]
- Иванова, Н. (2018) Формирането на компетентности в обучението по български език и литература в I-IV клас. Педагогически подходи за формиране на езикови, литературни, комуникативноречеви и социолингвистични компетентности у учениците в начален етап на основната степен на образование. РААБЕ, София. [Ivanova, N. (2018) Formiraneto na kompetentnosti v obuchenieto po balgarski ezik i literatura v I-IV klas. Pedagogicheski podhodi za formirane na ezikovi, literaturni, komunikativnorechevi i sotsiolingvistichni kompetentnosti u uchenitsite v nachalen etap na osnovnata stepen na obrazovanie. RAABE, Sofia.]
- Ирасек, Я. (1988) Диагностика на училищната зрелост. - В: *Диагностика на психичното развитие*. (Под ред. на Й. Шванцара). Изд. Наука и изкуства, София.

- [Irasek, Ya. (1988) Diagnostika na uchilishtnata zrelost. - V: Diagnostika na psihichnoto razvitie. (Pod red. na Y. Shvantsara). Izd. Nauka i izkustva, Sofia.]
- Калчев, П. (2005) Готовност за обучение в училище. Тест за оценка на когнитивни аспекти. Изд. Парадигма, София. [Kalchev, P. (2005) Gotovnost za obuchenie v uchilishte. Test za otsenka na kognitivnie aspekti. Izd. Paradigma, Sofia.]
- Кожухарова, П. (2008) Изоставашите ученици. Причини за затрудненията. Диагностика. Образователни стратегии. УИ „Еп. Константин Преславски“, Шумен. [Kozhuharova, P. (2008) Izostavashtite uchenitsi. Prichini za zatrudneniyata. Diagnostika. Obrazovatelni strategii. UI „Ep. Konstantin Preslavski“, Shumen.]
- Колева, И. (2003) Билингвална технология. Рефлексивният подход за обучение на деца от ромски произход. Изд. Гей Либрис, София. [Koleva, I. (2003) Bilingualna tehnologia. Refleksivniyat podhod za obuchenie na detsa ot romski proizvod. Izd. Geya Libris, Sofia.]
- Колева, И., Л. Попова (2003) Родителите и образованието в междуетническа среда. Изд. Образование, София. [Koleva, I., L. Popova (2003) Roditelite i obrazovanieto v mezhduetnicheska sreda. Izd. Obrazovanie, Sofia.]
- Кючуков, Х. (1992) Педагогическа технология за развитие на свързана реч при 5-6-годишните деца билингви. UNICEF, София. [Kyuchukov, H. (1992) Pedagogicheska tehnologia za razvitie na svarzana rech pri 5-6-godishnite detsa bilingvi. UNICEF, Sofia.]
- Кючуков, Х. (1997) Тетрадка-албум към буквар АБВ № 3. Изд. Тилия, София. [Kyuchukov, H. (1997) Tetradka-album kam bukvar ABV № 3. Izd. Tilia, Sofia.]
- Кючуков, Х. (2004) Методика на обучението по български език и литература в началните класове в условия на билингвизъм. Изд. Просвета, София. [Kyuchukov, H. (2004) Metodika na obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalnite klasove v uslovie na bilingvizam. Izd. Prosveta, Sofia.]
- Люблинска, А. (1984) За психологията на ученика от началната училищна възраст. Изд. Народна просвета, София. [Lyublinska, A. (1984) Za psihologiyata na uchenika ot nachalnata uchilishtna vazrast. Izd. Narodna prosveta, Sofia.]
- Мандева, М. (2006) Алгоритмите в обучението на преразказване - една конструктивна възможност за изграждане на речеви стратегии в ранна училищна възраст

226

- паст. - *Начално образование*, 3. [Mandeva, M. (2006) Algoritmit v obuchenieto na prerazkazvane - edna konstruktivna vazmozhnost za izgrazhdane na rechevi strategii v ranna uchilishtna vazrast. - Nachalno obrazovanie, 3.]
- Мандева, М. (2017) Методика на обучението по български език и и литература в 1.-4. клас: Начално ограмотяване. УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, Велико Търново. [Mandeva, M. (2017) Metodika na obuchenieto po balgarski ezik i i literatura v 1.-4. klas: Nachalno ogramotyavane. UI „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“, Veliko Tarnovo.]
- Мандева, М. (2018) Съвременни проблеми на обучението по български език и литература - 1.-4. клас. Астарт, Пловдив. [Mandeva, M. (2018) Savremenni problemi na obuchenieto po balgarski ezik i literatura - 1.-4. klas. Astarta, Plovdiv.]
- Мизова, Б. (2015) Учителят като компетентен комуникатор. Инструменти за измерване на социалната компетентност и комуникативния стил на учителя. Изд. Колбис, София. [Mizova, B. (2015) Uchitelyat kao kompetenten komunikator.

- Instrumenti za izmervane na sotsialnata kompetentnost i komunikativnia stil na uchitelya. Izd. Kolbis, Sofia.]
- Мирчева, И., Е. Джамбазова. (2006) Докосване до природата. Активният контакт на детето от началното училище с природната среда. Изд. Веда Словена - ЖГ, София. [Mircheva, I., E. Dzhambazova. (2006) Dokosvane do prirodata. Aktivniyat kontakt na deteto ot nachalnoto uchilishte s prirodnata sreda. Izd. Veda Slovena - ZhG, Sofia.]
- Монтесори, М. (1932) Домъ на детето (детски градини). Изд. Ново възпитание, Враца. [Montesori, M. (1932) Doma na deteto (detski gradini). Izd. Novo vazpitanie, Vratsa.] Монтесори, М. Езикови познания. Монтесори метод (липсват индивидуализиращи белези за изданието). [Montesori, M. Ezikovi poznanja. Montesori metod (lipsvat individualizirashti belezi za izdaniето).]
- Панайотова, Ц. (2012) Модел за креативно развитие на 2-10-годишни деца. Изд. Даниела Убенова, София. [Panayotova, Ts. (2012) Model za kreativno razvitie na 2-10-godishni detsa. Izd. Daniela Ubenova, Sofia.]
- Пиръов, Г. (1993) Децата и семейството. Психолого-педагогическо проблеми на семейството. СУ „Св. Климент Охридски“ - ЦИУУ, София. [Piruyov, G. (1993) Detsata i semeystvoto. Psihologo-pedagogicheskoto problemi na semeystvoto. SU „Sv. Kliment Ohridski“ - TsIUU, Sofia.]
- Пелова, Е., К. Семизорова (2016) Моята звукоотека. Изд. Изкуства, София. [Pelova, E., K. Semizorova (2016) Moyata zvukoteka. Izd. Izkustva, Sofia.]
- Пенев, Р. (2017) Педагогическо образование на родителите (автореферат). София. [Penev, R. (2017) Pedagogicheskoto obrazovanie na roditelite (avtoreferat). Sofia.] Пенев, Р. (2006) Систематика и типология на семейното възпитание в детството. Изд. Веда Словена - ЖГ, София. [Penev, R. (2006) Sistematika i tipologia na semeynoto vazpitanie v detstvoto. Izd. Veda Slovena - ZhG, Sofia.]
- Петров, П. (2016) Съвременна дидактика. Изд. Авангард Прима, София. [Petrov, P. (2016) Savremenna didaktika. Izd. Avangard Prima, Sofia.]
- Петров, П., М. Атанасова (1999) Образованието и обучението на възрастните: Актуални проблеми. Изд. Веда Словена - ЖГ, София. [Petrov, P., M. Atanasova (1999) Obrazovaniето i obuchenieto na vazrastnite: Aktualni problemi. Izd. Veda Slovena - ZhG, Sofia.]
- Петрова, В. (2006) Образователно направление „Български език“. С., 15-248. - В:

Книга за учителя. Моливко. Дидактична система за подготвителна група в детската градина (6-7 г.) по всички образователни направления. (Под ред. Д. Гълъбова). Изд. Слово, Велико Търново. [Petrova, V. (2006) Obrazovatelno napravlenie „Balgarski ezik“. S., 15-248. - V: Kniga za uchitelya. Molivko. Didaktichna sistema za podgotvitelna grupa v detskata gradina (6-7 g.) po vsichki obrazovatelni napravlenia. (Pod red. D. Galabova). Izd. Slovo, Veliko Tarnovo.]

Петрова, Е., С. Алексиева, Ф. Петрова (1976) Овластяване на родния език в детската градина. Изд. Народна просвета, София. [Petrova, E., S. Aleksieva, F. Petrova (1976) Ovladyavane na rodnia ezik v detskata gradina. Izd. Narodna prosveta, Sofia.]

Полихронов, Д. (2018) Ограмотяване на ученици в мултикултурна среда през погледа на родителите. Доклад на конференция „130 години университетска педагогика“, организирана от Факултета по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“. София. [Polihronov, D. (2018) Ogramotyavane na uchenitsi v multikulturna sreda prez pogleda na roditelite. Doklad na konferentsia „130 godini universitetska pedagogika“, organizirana ot Fakulteta po pedagogika na SU „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia.]

Полихронов, Д. Педагогическа технология за стимулиране на четирите основни умения - слушане, четене, говорене и писане, формирани в процеса на ограмотяване в първи клас. - *Педагогика* (под печат). [Polihronov, D. Pedagogicheska tehnologia za stimilirane na chetirite osnovni umenia - slushane, chetene, govorene i pisane, formirani v protsesa na ogramotyavane v parvi klas. - Pedagogika (pod pechat).]

Полихронов, Д. (2017) Педагогические компетенции учителей, работающих в мультикультурной среде (начальный этап основной образовательной ступени). - В: Совершенствование музыкально-образовательного процесса: вопросы теории и практики: межвузовский сборник научных и методических статей. (Сост. Е.С.Полякова, Л.А.Захарчук). ИВЦ Минфина, Минск. [Polihronov, D. (2017) Pedagogicheskie kompetentsii uchiteley, rabotayuschih v multikulturnoy srede (nachalnyiy etap osnovnoy obrazovatelnoy stupeni). - V: Sovershenstvovanie muzyikalno-obrazovatel'nogo protsessa: voprosy teorii i praktiki: mejvuzovskiy sbornik nauchnykh i metodicheskikh statey. (Sost. E.S.Polyakova, L.A.Zaharchuk). IVTS Minfina, Minsk.]

Полихронов, Д. (2018) Равнище на формираност на педагогическите компетентности на учителите за ограмотяване на ученици в първи клас в мултикултурна среда. - В: Сборник с научни доклади „Взаимодействие на преподавателя и студента в условията на университетското образование: традиции и иновации“. Изд. ЕКС-ПРЕС, Габрово. [Polihronov, D. (2018) Ravnishte na formiranost na pedagogicheskite kompetentnosti na uchitelite za ogramotyavane na uchenitsi v parvi klas v multikulturna sreda. - V: Sbornik s nauchni dokladi „Vzaimodeystvie na prepodavatela i studenta v usloviyata na universitetskoto obrazovanie: traditsii i inovatsii“. Izd. EKS-PRES, Gabrovo.]

Полихронов, Д. (2017) Стимулирование процесса обучения грамоте в условиях семейной среды. ООО „ВМ“, Санкт-Петербург. [Polihronov, D. (2017) Stimulirovanie protsessa obucheniya gramote v usloviyah semeynoy sredy. ООО "VVM", Sankt-Peterburg.]

Полихронов, Д. (2017) Сътрудничество между учители - ученици - родители чрез извънкласните форми на работа - клубове по интереси. - *Edu&Tech. Образование и технологии*, 8 (2). [Polihronov, D. (2017) Satrudnichestvo mezhdu uchiteli -

среда в прехода детска градина - начално училище. - В: Практическо помагало „Вътрешноинституционална квалификация в мултикултурна среда в условията на детска градина“. Изд. Образование. [Polihronov, D. (2018) Satrudnichestvo mezhdu uchiteli i roditeli za podobryavane na rezultatite ot obuchenieto po balgarski ezik i literatura v multikulturna sreda v prehoda detska gradina - nachalno uchilishte. - V: Prakticheskoto pomagalo „Vatreshnoinstitutsionalna kvalifikatsia v multikulturna sreda v usloviyata na detska gradina“. Izd. Obrazovanie.]

Полихронов, Д., Н. Иванова (2017) Уровень сформированности языковых компетенций: ^элементарная грамотность в первом классе. - *Поволжский педагогический поиск*, 2 (20). [Polihronov, D., N. Ivanova (2017) Uroven sformirovannosti yazykovyih kompetentsiy: elementarnaya gramotnost v pervom klasse. - Povoljskiy pedagogicheskiy poisk, 2 (20).]

Полихронов, Д. (2017) Училище за родители - пренос на знания чрез диалог - Сборник с доклади „Хармония в различията“. За буквите - О писменехъ, София. [Polihronov, D. (2017) Uchilishte za roditeli - prenos na znania chrez dialog - Sbornik s dokladi „Harmonia v razlichiyata“. Za bukвите - O pismenehy, Sofia.]

Полихронов, Д. (2018) Формиране на езиковите и речевите компетентности на учениците от етническите малцинства чрез технология за стимулиране процеса на ограмотяване в условията на семейна среда. - *Педагогика*, 5. [Polihronov, D. (2018) Formirane na ezikovite i rechevite kompetentnosti na uchenitsite ot etnicheskite maltsinstva chrez tehnologia za stimulirane protsesa na ogramotyavane v usloviyata na semeynna sreda. - Pedagogika, 5.]

Рашева-Мерджанова, Я. (2016) Концептуализация и метарефлексивни равнища на научно теоретико-емпирично изследване. - *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, Книга Педагогика, том 109. [Rasheva-Merdzhanova, Ya. (2016) Kontseptualizatsia i metarefleksivni ravnishta na nauchno teoretiko empirichno izsledvane. - Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“, Kniga Pedagogika, tom 109.]

Рашева-Мерджанова, Я. (2005) Мултисензорният принцип в обучението и в живото. Общи и частни аспекти. УИ „Св. Климент Охридски“, София. [Rasheva-Merdzhanova, Ya. (2005) Multisenzorniyyat printsip v obuchenieto i v zhivota. Obshti i chastni aspekti. UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia.]

Софрониева, Е. (2016) Ранно езиково обучение: модели у дома и в клас. УИ „Св. Климент Охридски“, София. [Sofronieva, E. (2016) Ranno ezikovo obuchenie: modeli u doma i v klas. UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia.]

Стаматов, Р. (2014) Детска психология. „Хермес“, Пловдив. [Stamatov, R. (2014) Detska psihologia. „Hermes“, Plovdiv.]

Стефанова, П. (2008) Чуждият език в началния етап на основната образователна степен. - В: Университетски курс по ранно чуждоезиково обучение. (Съст. Шопов, Т., Л. Малинова, В. Вълканова). УИ „Св. Кл. Охридски“, София. [Stefanova, P. (2008) Chuzhdiyat ezik v nachalniya etap na osnovnata obrazovatelna stepen. -

- по четене и писане на деца и неграмотни възрастни. Изд. Просвета, София. [Tankova, R. (2012) Alternativi po patya kam gramotnostta. Tehnologii za obuchenie po chetene i pisane na detsa i negramotni vazrastni. Izd. Prosveta, Sofia.]
- Танкова, Р. (2014) Дидактически технологии за начално овладяване на българския език с доминиращ майчин ромски и турски език. УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив. [Tankova, R. (2014) Didakticheski tehnologii za nachalno ovladyavane na balgarskia ezik s dominirashht maychin romski i turski ezik. UI „Paisiy Hilendarski“, Plovdiv.]
- Танкова, Р. (2016) Методика на обучението по български език и литература в начално то училище. УИ „Паисий Хилендарски“, Пловдив. [Tankova, R. (2016) Metodika na obuchenieto po balgarski ezik i literatura v nachalnoto uchilishte. UI „Paisiy Hilendarski“, Plovdiv.]
- Тополска, Е. (2008) Превенция на трудностите в ограмотяването (теоретични и прак тически аспекти). Изд. Амадеус'с Къмпани, София. [Topolska, E. (2008) Preventsia na trudnostite v ogramotyavaneto (teoretichni i prakticheski aspekti). Izd. Amadeus's Kampani, Sofia.]
- Тоцева, Я. (2001) Проблеми на образованието на възрастните. Изд. Даниела Убенова, София. [Totseva, Ya. (2001) Problemi na obrazovaniето na vazrastnite. Izd. Daniela Ubenova, Sofia.]
- Холт, Д. (2010) Как децата учат. Изд. Изток - Запад, София. [Holt, D. (2010) Kak detsata uchat. Izd. Iztok - Zapad, Sofia.]
- Цонев, Г. (2014) Гатанки на срички за мечки и пчелички. Ина, София. [Tsonev, G. (2014) Gatanki na srichki za mechki i pchelichki. Ina, Sofia.]
- Цветанска, С., Б. Мизова (2015) Педагогическо общуване за практически цели. УИ „Св. Кл. Охридски“, София. [Tsvetanska, S., B. Mizova (2015) Pedagogicheskо obshstvane za prakticheski tseli. UI „Sv. Kl. Ohridski“, Sofia.]
- Чавдарова-Костова, С. (2008) Примерен модел на семинарно занятие на тема „Въз можности за взаимодействие с родители - роми по проблеми на образование то и възпитанието на децата“. - В: Българската педагогическа практика пред предизвикателствата на увеличаващия се брой деца от етнически малцинства в училищата. Изд. Образование, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2008) Primeren model na seminarно zanyatie na tema „Vazmozhnosti za vzaimodeystvie s roditeli - romi po problemi na obrazovaniето i vazpitaniето na detsata“. - V: Balgarskata pedagogicheskа praktika pred predizvikelstvata na uvelichavashtia se broy detsa ot etnicheski maltsinstva v uchilishtata. Izd. Obrazovanie, Sofia.]
- Чавдарова-Костова, С. (2017) Възпитанието в структурата на семейните отношения. УИ „Св. Климент Охридски“, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2017) Vazpitaniето v strukturata na semeynite otnoshenia. UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia.]
- Чавдарова-Костова, С. (2019) Приобщаващо образование. УИ „Св. Климент Охрид ски“, София. [Chavdarova-Kostova, S. (2019) Priobshtavashto obrazovanie. UI „Sv. Kliment Ohridski“, Sofia.]

- omy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain. David McKay Co Inc, New York.
- Cronbach, L. (1988) Internal consistency of tests: Analyses old and new. - *Psychometrika*, 1 (53).
- Huguenin, C., O. Dubois (2008) La planète des Alphas lire est un jeu d'enfants. Eveil et découvertes, Chalo-sur-Saône.
- Lloyd, S. (2007) The Phonics Handbook. Chgwell, UK.
- Navrátilová, M. (2007) Sfumato® - Splývavé čtení® aneb čtení pro všechny děti. První konference výzkumného záměru PdF MU id.c. MSM0021622443 Speciální potřeby žáků v kontextu Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání - sekce Přístupy v edukaci žáků se specifickými poruchami učení. MU (Masaryk University), Brno.
- Navrátilová, M. (2013) Sfumato - splývavé čtení. Teoretická východiska. ABC Music v.o.s, Klášterec nad Orlicí.
- Nessel, D., C. Dixon (2008) Using the Language Experience with English Language Learners. Corwin Press, Thousand Oaks, California, USA.
- Polihronov, D. (2018) Conditions for the Formation of the Communication and Speech Competences of the Students at the Time of Literary Development in the Bulgarian Schools Abroad. - *Bulletin of Science and Practice*, 4 (7).
- Reichen, J. (2001) Hannah hat kino im kopf - Erstlesemethode "Lesen durch Schreiben" für Eltern and Interessierte. Heinevetter Lehrmittel, Hamburg.
- Rinaldi, K. (2010) In Dialogue with Reggio Emilia: Listening, Researching and Learning (Contesting Early Childhood). Taylor & Francis Ltd, London.
- Rüsseler, J., K. Menkhaus, A. Aulbert-Siepelmeier, I. Gerth, M. Boltzmann (2012) Alpha Plus: An Innovative Training Program for Reading and Writing Education of Functionally Illiterate Adults. *Creative Education*, 3, 3.